

~~67169~~

13261

Гр. Коваленко.

установа б/х, 3.4
Ков. сел. б.
21/10/26

Лов. М. Т. Мисина
№ 24
(25) / 24-29

Григорій Сковорода.

Лов. М. Мисина б. 23/хп, 26

У Полтаві.
1919.

с/х.

Гр. Коваленко.

Григорій Сковорода,

його життя і твори.

У Полтаві.
1919.

ЦЕНТРАЛЬНО-НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА УРСР
№ 67169

Центральна
Наукова бібліотека
УРСР
Акт № 197
№ 22 1018-24

ВНУС
Зв'язано 20.07 р.

Полтава.

З друкарні Товариства „Печатне Діло“.

Григорій Сковорода.
(1722—1794).

I.

Початок життя.

Усім відоме ім'я українського філософа Григорія Сковороди. Де-хто читав про його мандрівне життя і пригоди. Але рідко хто читав його твори. Навіть немало з тих, що писали про Сковороду в книжках і часописах, часом писали з чужого голосу, а сами були мало знайомі з творами нашого філософа.¹⁾

Через що так сталося, що твори його мало знаходили читачів, про се скажемо далі. Але, річ звичайна, що, не читавши сих творів, не можна добре розуміти й думок їх автора. Одним здавалося, що Сковорода був крайній *містик*,²⁾ іншим же, навпаки, здавалося, що се був раціоналіст.³⁾ Ще інші гадали, що Сковорода не мав сталої, закінченої системи поглядів і думок, жив якоюсь мішаниною філософично-релігійних поглядів.

¹⁾ Про се свідчить проф. Д. Багалій в своїй праці при „Собранні сочиненій Г. С. Сковороды“. Вид. Харьк. істор.-філол. товариства, 1894 р. Там же показана література про С-ду.

²⁾ Від грецького слова *μύω*—прикривати, *μυστικός*—таємничий; віра в тайне, дивне, надприродне, чого не можна довести і перевірити звичайними науковими методами.

³⁾ Від латинського слова *ratio*—розум.

Сковорода між своїми приятелями і прихильниками мав немало людей духовних, особливо з тих, що мали вищу богословську освіту. Сам він цілий вік трудився для поширення правдивої віри, для врятування душ людських. І все ж не раз в урядових сферах виникало питання про шкідливий для церкви вплив творів Сковороди, і де-які з тих творів сотню літ пролежали ненадруковані через цензурні перешкоди.

Хто ж такий був Сковорода і яку спадщину він залишив нам? Треба розглянути сю справу наново, особливо зважаючи й на те, що наша популярна література небагата на праці про Сковороду.

Розглянемо життя нашого філософа, оскільки збереглися звістки про те життя. І розглянемо його головні релігійно-філософичні думки на основі його творів, перекажемо ті думки позмові ясно. Щоб легше було широкому громадянству приступити до творів Сковороди, подамо хоч малу частину їх у скороченому перекладі на сучасну нашу мову.

* * *

Сковорода народився року 1722 у містечку Чернухах, Лубенського полку (тепер Лохвицького повіту на Полтавщині).

Батько й мати його були козачого роду, небагаті селяне, „малогрунтові“, як записано в актах того часу.

Українське козацтво переживало тоді невеселі часи. Хоч як сумно тоді було на Україні, а стара наша освіта, культура ще держалася. Ще всюди були школи, самими людьми, місцевими громадами утворені і содержані. З відомостей того часу знаємо, що в 247 населених місцях Лубенського полку було тоді 172 школи. Звичайно, не могло не бути школи у сотенному містечку Чернухах.¹⁾

За тих часів у наших школах не навчали нашою щиро-народньою, простою українською мовою. Уважалося, що для такої поважної річі, як наука, повинна бути й мова не „проста“, а особлива, книжна, учена. Такою мовою в низших школах була мова церковно-славянська, а в середніх і вищих—мова латинська (вона тоді панувала поміж ученими людьми по всій Європі).

Певна річ, що в школах не була зовсім чужою і народня мова. Вона просочувалася і в книги,—коли більше, коли менше; нею зложені були речення для зразків письма; нею ж велися і всі розмови в школі. Окрім того, серед школярів, як і серед

¹⁾ В Чернуській сотні було тоді 11 шкіл. „Основа.“ 1862, V, стор. 84.

народу, жили усякі народні словесні твори, гарною мовою зложені (пісні, перекази і т. и.).

В школах учителями були, звичайно, дяки. В такій школі вчився спочатку Сковорода. Як був ще він маленьким школяриком, то вже співав у церкві, на криласі; се дуже втішало батьків його. Хлопець був розумний, дотепний і слухняний. Люде казали, що певно буде з його не аби-який чоловік.

З церковних пісень особливо любив він (і не тільки в церкві) сю: „Образу златому на полі Деїрі служиму, тріє твої отроці, небрегоша безбожного велінія...“ Сю пісню про силу переконання і твердість віри Сковорода любив цілий вік.

Тим часом малий Гриць любив, окрім пісень, грати на сопільці. Піде бувало в садок, у гай, або в луги і левади над річкою, і грає, або співає. Згодом він навчився так добре грати і таку виробив сопілку, що, кажуть, міг вигравати подібно до того, як пташки співають. Любив він природу, ліси і луги, любив гуляти всюди насамоті, думаючи свої думки, до всього додивляючись, усе спостерігаючи. І так він звик до того, що вся природа,—і гаї, і луги, і трави, і пташки, наче промовляли до його, і він наче розумів їхню мову...

Ось уже Гриць підріс і вивчився тієї науки, якої навчали в рідних Чернухах. Віддали його вчитися

до київських великих шкіл, до *колегіума*, або *академії*.

Колись, років за сотню перед тим, як іще Україна була під Польщею, наші люде заводили братства (як тепер „просвіти“) і при їх школи. Найбільша на цілу Україну була школа Київського братства, що заведена і впорядкована була заходами митрополита *Петра Могили*. Ся школа звалася *Могилянською академією*. Були в їй відділи, що відповідають новій середній школі, а були й старші відділи, як тепер вища школа.

Колись за давніших часів академія служила велику службу Україні. З академії виходили учені люде, що потім працювали на всякій службі: духовній, учительській, урядовій, воєнній. Се була єдина вища школа не тільки на цілу Україну, а й на всю східну Європу: вона давала вчених людей і книги і для Московщини, і для Волощини, та для південних славян.

Колись Київське братство і Могилянська академія багато помогли в культурній боротьбі проти польщизни, проти заходів польських панів і католицьких духовних, що хотіли ополячити і окатоличити наш народ. Заслуги академії в боротьбі за православну віру були в свій час великі. Але після 1654 року мусіла занепадати вища освіта на Україні, академія і саме письменство. Бо в право-

славній Москві, тоді ще темній, неосвіченій, некультурній, боялися європейської науки і літератури, боялися й того, що на Україні учаться латинської мови. І скоро московський уряд почав забороняти в себе книжки, складені і видруковані в Києві,— навіть книжки самого Петра Могили, дуже потрібні для церковної освіти, для духовенства. В Москві боялися європейської науки, вважаючи, що тая наука пошкодить православію, бо в Європі, мовляв, усе єретики живуть.

Далі, за часів царя Петра I, московський уряд просто заборонив українським друкарням видавати книги, не виправивши в їх мови на московський зразок. Так, року 1720 московський уряд видав наказ, щоб „вновь книгъ никакихъ, кромѣ церковныхъ прежнихъ изданій, не печатать. А и оныя церковныя старыя книги съ такими-же церковными книгами справливать, прежде печати, съ тѣми великороссійскими печатьми, дабы никакой розни и особаго нарѣчія не было*.

Все те дуже шкодило академії, не давало їй спроможности розвиватися, йти в рівень з розвитком європейської науки, освіти. Способи навчання в академії застаріли, відстали від потреб життя. Наука де-далі ставала все більше мертвою, як і тая мова, що нею навчали.

Ото якраз за тих часів довелося Сковороді вчитися в Київській академії.

Все ж і тоді ще академія постачала на всю Росію людей учених, архиєреїв, учителів, урядовців. Київські „бурсаки“, ¹⁾ ще не скінчивши науки, а не маючи коштів на дальшу науку, часто йшли на села по всій Україні, заробляли собі кошти навчанням дітей у панів, або в громадських школах; складали й деклямували вірші, співали в церквах і на бенкетах, на святах; писали, кому треба, усякі писання і т. д.

Звали їх „бурсаками“, або „мандрованими дяками“, „бакалярами“ (бакаляр—перша учена ступінь); а на сміх звали ще „пиворізами“, що часом вони добре пили горілку.

За тих давніх часів, як не було ні залізниць, ні часописів, як люде жили цілий вік на селах та хуторах, чужому чоловікові завжди були раді, охоче його приймали й шанували, особливо, як се був чоловік „учений“, такий, що й розкаже багато цікавого, і напише, що треба, і всякі „канти духовні“ співає, і дітей може навчати... І немало тоді вешталось скрізь на Україні отаких „мандрованих дяків“, „бурсаків“, „бакалярів“.

¹⁾ *Бурсою* звалось те помешкання, де жили учні; спільна квартира при школі.

II.

Перші мандрівки.

Був звичай у Московщині кликати до себе з України людей досвідчених для впорядкування церковних хорів, бо на Україні здавна вміли добре співати. А для царського хору то не тільки регентів, а і всіх співаків брали з України. Були там діти і простих козаків, що вчилися в школах; були й панські діти.

Сталося так, що наш Сковорода теж поїхав до столиці, у царську капелю, як співак; співав він добре ще змалку.

Поїхав він до столиці саме в той час, як царювала Єлизавет, що дуже любила музику, церковні співи і шанувала українців, що вони до того діла мають хист. Вона навіть заміж вийшла за одного отакого співака—українця Олексу Розума, селянського сина. Співаки—українці були тоді в великій пошані у столиці.

Отаким співаком у царському хорі став і Гриць Сковорода. Се було в сорокові роки XVIII століття. Був він там років два чи три, визначився добрим

хистом. Але Петербург не сподобався йому. І ніколи потім не любив він його. Вернувся до Київа, щоб далі вчитися в академії. Се діялося року 1745.¹⁾

Не дуже багато живої науки давала тоді академія; але Сковорода використав там усе, що можна було. Він дуже добре знав мову латинську, писав і розмовляв нею зовсім вільно; знав мови грецьку, старогребрейську і німецьку; навчався богословії, філософії, красномовства.

Латинська і грецька мови дали йому спроможність читати стародавніх, античних поетів і філософів, робити переклади. Знання німецької мови дало спроможність Сковороді мандрувати в німецьких землях. Знання старогребрейської мови помогло краще і глибше розуміти Біблію.

Кажуть, що академічне начальство і київський архиєрей намовляли Сковороду, щоб постригся в ченці, казали, що з його буде не аби-який монах, що скоро досягне він вищого ступня в церкві. Та Сковороду те все не манило, не спокушало. Він, кажуть, щоб його не силували і не намовляли, знарошне удавав з себе щось чудернацьке, одмінив свій голос, почав заїкатися. Тоді вже йому більше не докучали, вважали нездатним до того діла, на яке раніш кликали.

¹⁾ З ревизських книг 1745 р. видно, що р. 1745 в Чернухах жила Грицькова мати Палажка, а батько його Сава тоді вже, видно, не жив на світі.

Аж тут прийшла нагода поїхати в чужі сторони. Один російський генерал мав доручення їхати в Угорщину і взяв із собою Сковороду, щоб був він дяком при православній церкві в Угорщині. Се дало спроможність нашому молодому філософові побувати в західній Європі, окрім Угорщини, в Німеччині, а може і в інших землях. Кажуть, що він тоді пішки, з торбинкою за плечима ходив по чужих сторонах, придивлявся до життя, звертався до людей учених, розумних. Йому помагало те, що він добре знав мови німецьку і латинську, котру тоді знали всі учені люде в Європі.

І чужі землі не задовольнили душі нашого мандрівця. І там він бачив, що скрізь люде, як люде: бувають добрі, бувають і лихі. Бачив він, що на світі сім, повнім гріха, немало ще є людей добрих. Німеччина особливо йому сподобалася, що там був народ благочестивий, працювитий, чесний.

Се було велике щастя, що Сковорода за молодих літ побував у чужих, більше культурних сторонах: се помогло йому утворити глибший і ширший світогляд.

Находившись уволу, він схотів вернутися додому, до рідного села, до тих верб, що росли над річкою, до того гаю, де грав і співав він ще малим хлопцем... І він пустився пішки в далеку дорогу, аж у Лубенщину, у свої рідні Чернухи. Там він довідався,

що батьки його вже померли, а брат невідомо де й був. Не було чого робити в рідному селі. Тільки сумно було дивитися на місця, колись такі близькі, такі милі, до котрих він звик змалечку. Посумував він і пішов... Куди? До чого?—Йому було однаково, байдуже, кудю йти. Він уже звик мандрувати і потім мандрував цілий вік. Він знав, що хто хоче зазнати найбільшого щастя, вільности, той не повинен привчатися до розкішного життя. Гаї зеленіють і шумлять, в лугах річка в'ється блискучою смугою, пташки піснями своїми зустрічають ранком сонце... І буря часом зустріне в дорозі у всій своїй грізній красі; і холод, негоду доводиться терпіти, здобуваючи на негоді нові, свіжі сили для духа і тіла...

Коли ходив він без коштів по чужих сторонах, між чужими людьми,— то в рідній стороні, поміж своїм народом і зовсім прожити не трудно. Він казав, що „добрий чоловік всюди знайде шматок хліба у людей, а воду дасть йому земля без плати, а лишне не потрібне...“

Ходив він по селах, розмовляв з людьми, будив їхню думку, навчав. Притудок і поживу знаходив всюди в людей, проживав здебільшого у дрібних панів. Аж ось закликали його учителем у Переяслівський колегіум (велика школа, що потім стала духовною семинарією). Сковорода мав навчати

словесности, поезії. Написав він підручника до тієї науки („руководство“), в котрому відкинув де-які застарілі погляди, а ввів нові. Се не сподобалося шкільному начальству. Архиєрей вимагав, щоб Сковорода виправдався, але Сковорода, виправдуючись, між иншим, написав: „Инша річ—патериця, инша річ—сопілка“ (*alia res spectrum, alia res plectrum*). Се значило, що архиєрей нехай собі знає свої справи, а учитель поезії свої. Архиєрей з того побачив, що Сковорода непокірний, і написав резолюцію: „Не живяше посреди дому моего творяй гординю“. Мовляв, іди собі геть, коли не хочеш коритися. І він пішов...

Покликали його навчати хлопця до пана Тамари. Той пан був досить освічений, розумний, але гордий і пишався своїм панством дуже. З новим учителем свого сина Тамара, звичайно, не розмовляв зовсім, бо за тих часів учитель, мандрований дяк, бурсак був так, наче нянька при дітях, а пан знав своє панство. Але з Сковороди був учитель незвичайний. Він не підлещувався до панів, ішов своєю стежкою, теж по-своєму був гордий, тільки не з панства і не з багатства, бо сам не мав нічого, окрім голови і рук.

Не довго, менше року, пробув там Сковорода. Скоро панові донесли, що учитель не шанує „благородного“ панського сінка, і Сковорода знов

пішов... Пішов він до свого приятеля—сотника у Переяславі. Але тут трапилася несподівана нагода,— поїхати в Москву з якимсь чоловіком, що їхав туди на посаду проповідника при Московській академії, котра містилася недалеко Москви, в Троєцько-Сергієвській лаврі, де був начальником наш земляк. Там просили Сковороду перекласти з латинської мови твори Лівія і зостатися учителем при лаврській школі, постригтися в ченці. Та все те не манило його, хотілося йому швидче вернутися в рідну сторону, і він вернувся.

Тим часом пан Тамара через знайомих розшукував Сковороду, щоб той знов вернувся до його. Тепер уже пан не був гордий до свого вчителя, шанував його.

Сковорода мав уже більше 35 літ свого життя. Уже виробилася його вдача, звички. Любив він, як і здавна, поля і гаї, любив музику. Спав тільки годин 4 на добу, вставав удосвіта і виходив на простір зустрічати схід сонця. Ходив він у простій одежі, а в дальшу дорогу надівав сіру свиту з відлогою, брав свою сопілку і торбу з книжками, та ще ціпок—ключку і йшов, куди хотів... Не їв м'яса, ні риби, вдовольнявся овочами та молоком, сиром. Їв, звичайно, тільки аж увечері. І завжди перед усіма був веселий, рухливий, доброзичливий,

балакучий, з усього вмів вивести добру науку, приклад людям.

Учив він Тамариного хлопця, поки тому хлопцеві треба було йти до дальшої науки; тим часом і Сковороді доля судила податися на інше місце. Новий Білгородський архиєрей, (на Слобідщині) дізнавшись через знайомих про Сковороду, закликав його до себе в Білгород і настановив учителем поезії в Харківському колеґіумі.

Сковорода щиро взявся до учительської праці. Тим часом не кидав він своїх звичаїв, жив дуже просто, ухилявся від усього суєтного і зайвого. Їв тільки овочі та молоко, та й то тільки в кінці дня; спав мало, вставав до схід сонця і любив стрічати ранок десь у гаю або в саду. Писав свої дрібні твори—поезії, байки, втішався музикою. Окрім своєї сопілки—флейти, грав і на бандурі.

Рік навчання в колеґіумі проминув, і Сковорода вернувся на літній час у Білгород. Тут стали намовляти його, щоб постригся у ченці. Архиєреєві й іншим здавалося, що Сковороді треба постригтися і що з його буде не аби-який чернець,—з його освітою і хистом. А він відмовив: „Їжте жирно, пийте солодко, одівайтесь мягко і—монашествуйте“.

Знаючи, що архиєрей незадоволений з того, Сковорода бачив, що йому треба попроситися. Попрохав благословення у архиєрея і пішов...

Близько Білгорода знайшов він у своїх приятелів місце, добрі для милого йому життя, серед лісів, потоків, лугів. Отак звик він жити на просторі та на волі, нічого не маючи свого, окрім того багатства, яке носив у душі своїй. Було йому легко та весело, почував себе вільним, незалежним ні від чого. Жив у ясному, щасливому настрої; йому всміхалося і високе небо, і кожне деревце в гаю, і кожна квіточка в лузі. Знав він і промовляв, що „ходячи по землі, треба линути до неба”.

Про мандрівного філософа вже ходили чутки в околицях, росла його слава. Його одвідували, закликали до себе для мудрої розмови.

Тим часом архиерей намовив його вернутися до учительства в харківському колеґіумі. Сковорода згодився з тим, щоб самому вибрати для себе роботу. Взявся навчати синтаксиса і грецької мови.

В колеґіумі знайшов він одного учня—Михайла Ковалінського і полюбив його кріпко, на ціле життя. Часто одвідував його, помагав навчатися мовам, музиці, потім студіював з ним античних письменників, філософів. Ради його зоставався Сковорода кілька літ учителем у колеґіумі.

Той молодий приятель раніш навчався від звичайних тодішніх учителів, здебільшого ченців,—і немало дивувався, почувши від Сковороди іншу науку, нові, сміливі погляди, нову оцінку цінностей

в житті і в знаннях. Бентежило молодика те, що новий учитель його має інші погляди на справи віри, ніж звичайно тоді навчали. Напр., він казав, що не тільки в християнстві люде знаходили і знаходять спасену стежку життя; що й раніш люде шукали правди і знаходили її.

Родичі і знайомі Михайла Ковалінського намовляли його не слухатися Сковорода, навіть не бачитися з ним. А Сковорода, навпаки, з щирої любови до свого молодого приятеля хотів віддати все найдорожче, що мав, всі скарби душі своєї. Часто писав до його листи, (звичайно, латинською мовою) щоб давати матеріал для праці розуму: хотів утворити з Ковалінського дійсного свого ученика і наслідника своєї науки.

Літом 1764 року Сковорода з своїм молодим учнем і приятелем Ковалінським побував у Києві. Показував старовину, київські будови, руїни, давав історичні пояснення. Ченці в Києві казали йому:

— Годі вже блукати по світу, пора пристати до пристані. Нам відомий твій розум, свята лавра прийме тебе, як своє чадо, і будеш стовпом церкви, красою монастиря.

— „Ах, преподобні! — відмовив Сковорода. — Я стовпотворення збільшувати собою не хочу і досить і вас, стовпів неотесаних, у церкві божій.

Тоді ченці замовкли; а Сковорода мовив:

-- Ризо, ризо! Як мало ти людей опреподобила, а як многих окаянствувала! Мир ловить людей усякими сітками: багатством, честю, славою, приятелями, вигодами, втіхами, святинею. Ся остання сітка—від усіх нещасніша. Блажен той, хто святість серця, своє щастя сховав не в ризі, але в руці Божій...

Любив він сидіти на горах над Дніпром, розмовляючи з душею своєю, з великим світом, природою; думав про життя і смерть, і вічність. Складав псалми—молитви, співав їх, молився. І, мабуть, не було в житті його кращих, щасливіших хвилин, як ті, що мав він на берегах дніпрових, як погляд його тонує у невимовній красі безмежних дніпрових просторів.

Але не хотів zostаватися в Києві на довгий час. Київ—ся Мекка нашого краю, був не до душі йому надмірними впливами чернецтва, клерикалізму.

Знов вернувся він у Слобожанщину; любив її найбільше за те, що там природа гарна,—ліси, балки, води. Знов довелося йому ще раз, уже останній, учителювати в школі. Року 1766, (як було вже Сковороді 44 роки) його настановили учителем „благонравія“ (етики) при Харківському колеґіумі.

Сковорода почав навчати, а тим часом зложив підручника, записки: „Начальная дверь къ христі-

анському добронравію*. І його лекції, і записки дуже не сподобалися іншим учителям і начальству. Там було не мало такого нового, незвичайного, що Сковороду з учительства відставили. З того часу він зостався вільним бурлакою, мандруючим філософом вже до кінця свого віку.

У своїй сірій кереї з відлогою, з торбинкою на плечах, в якій було кілька книжок і рукописів, з сопілкою за поясом і з ціпком—ключкою ходив він з хутора на хутір, з села в село, ніде не маючи постійного притулку. І тим не журився,—не дбав про скарби тлінні, котрі можуть злодії вкрасти або огонь попалити...

III.

Несвідомість.

Були тоді часи глибокого занепаду України. Довго вона боролася за вільність, за демократичний лад громадський, та і втомилася, перестала вірити в свої сили.

Виросло ціле покоління, котре було зовсім байдуже до долі України, навіть не мало свідомости своєї народности. Тоді поміж освіченими людьми в моді було називатися „гражданином всемирним“. Люде не помічали, що кожний „всемирний гражданин“ на ділі належав до тієї чи іншої нації, користувався тією чи іншою живою мовою, а не якоюсь „всемирною“, бо такої не було, як не рахувати застарілої латині, котру знали самі тільки учені люде. Та й латинь уже тоді виводилася навіть серед учених; уже всюди в Європі користувались живими мовами для науки, наукового і всякого іншого письменства.

У нас учені люде дурили себе отим „всемирним гражданством“, а на ділі провадили замість „всемирної“ російську культуру і мову.

Разом з тим насувалася що-раз більша неволя. Року 1764 скасовано старий автономний лад у Гетьманщині. 1765 року указом цариці Катерини II вільні полки Слобожанщини знищені, замість їх заведена Слобідська Українська губернія. Козаків перечислили в гусари. Далі (1782—83 р.) українське селянство повернуто в кріпацьку неволю, а козацькій старшині, отим новим панам, надані права російських дворян. Року 1775 знищено Січ Запорожську, що в минулі століття була притулком для всіх покривджених, огнищем вільности, оборонцем нашого народу.

Темний народ не знав, як і куди він зайшов; бачив тільки, що йому тяжко, та не бачив, звідки йому ждати полегкості. А поміж панством, поміж ученими людьми зникла свідомість своєї народности, а на втіху явилось дворянство з його вигодами, та ще можна було втішатися „всемирним громадянством“ на словах, у думках.

Правда, і тоді не зовсім зникла свідомість; і тоді де-не-де були ще одинокі люде, що розуміли справу, хотіли б її поправити; та людей таких було дуже мало, і їх ніхто не слухав. Судилося Україні пережити той тяжкий, глибокий занепад, тую руїну, що важким колесом своїм притиснули людські душі і зруйнували їх. Руїна і неволя громадська, полі-

тична через те тільки й настала, що і в душах людських була вже руїна, пустка.

Як же ставився Сковорода до тих подій, до всього того, що діялося на Україні за часів цариці Катерини?

До того всього він був байдужий. Байдужий він був до влади, панства, чинів, багатства. Справи громадські, політичні не захоплювали його. З погляду філософа то все сама „суєта“. Він шукає мудрости, тікаючи від усякого клопоту. На лоні вільної природи знаходить він втіху і спокій душі своїй.

У своїх „піснях“ він пише:

„На что же мні замишляти,
Что в селі родила мати?
Нехай мозок у тих рветься,
Кто високо вгору дметься,
А я буду собі тихо
Коротати малий вік
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік“.

Змалечку і за довгий вік свій звик він знаходити втіху в самотині; йому нікого й нічого не треба, аби йому світило сонце, зеленіли ліси, співали пташки.

Своєю чудернацькою мовою він писав:

„Не пойду в город багатий. Я буду на полях жить.
Буду вік мой коротати, де тихо время біжить.
О дуброва! о зелена! о мати моя родна!
В тобі жизнь увеселенна, в тобі покій, тишина“.

Любив він свою сторону—Україну, її природу, побут, культуру, яка ще держалася. Любив постійно, незмінно, цілий вік. Але не мав, як і всі тоді освічені люде, виразної свідомости про найпершу, найважливішу ознаку національну—живу народню мову. І не любив він виразно сторони Велико-русської. Не без гірко-го чуття казав він: „Трохи не вся Великоросія називає Україну—тетерваками. Що ж? Тетервак—птиця не шкодлива, не хижа“.

Чимало єсть місцин у його творах, де виявляється його тепла любов до нашої рідної сторони. Але не видко, щоб вся Україна у всіх її територіях, з її мовою, історією, минулим і будучим стояла свідомо перед його очима. Вона була тоді ростоптана, розшарпана, поневолена. Правобережна частина була під польськими панами, як тим часом Польща конала в усобицях, війнах, безладді. Не хотілося б дивитися на те все мудрому філософові! Бувша Гетьманщина під іменем Малоросії (теперішня Полтавщина і Чернігівщина) була „матір'ю“ Сковороди, як він було каже: а Слобожанщина під іменем України була йому „тіткою“, бо він полюбив і звик там жити. „Малоросія“, „Україна“—се були для його лиш назви географічні, а не щось органічно-живе, повне духовного змісту.

Ні Сковорода, ні інші тодішні вчені наші люде не мали свідомости в справі мови. Вони знали, що

народня маса на Україні розмовляє іншою мовою, ніж у Московщині; але не надавали тому ніякої ваги; те не звертало на себе їхньої уваги. Звертаючись до місцевих наших людей, Сковорода і інші, звичайно, вживали нашої української мови і певно знали її добре, хоч і не свідомо. А в своїх писаннях, як ми вже трохи й бачили, Сковорода й інші наші земляки, несвідомо вживали якоїсь словесної мішанини. Виходила чудернацька, трудна, неясна, негарна мова, в котрій сплелися слова церковні, українські, московські, або наші слова перекручені на московський лад.

Слово єсть основа і підвалина всієї культури, всіх скарбів духовних, всієї сили думки. Без доброї, ясної мови немає ясної думки. Бо слово єсть *не тільки* спосіб передати людям те, що ми думаємо; слово також єсть струмент для утворення самої думки. Без слів ми не можемо мислити ясно, виразно, особливо в складних питаннях. А се, на жаль, і тепер ще не всім відомо...

Тим більше, без ясної, виразної народньої мови не можна добре навчати, проповідувати.

Наші школи у XVIII століттю під час свого занепаду теж користувались отією чудернацькою мішаною мовою, важкою, незграбною, мертвою. Така мова панувала і в Київській академії, де

вчився Сковорода. І з тією мовою він зістався в своїх писаннях на весь свій вік.

Ось, наприклад, Сковорода складає, як він каже, „малороссійску“ пісню, а до неї пояснює: „Сія пѣснь есть изъ древнихъ малороссійскихъ, и есть милая икона, образующая весну; она пространна“:

„Зима преїде; солнце ясно
Мыру откры красно.
Изъ подземной клѣти явишася цвѣты,
Мразомъ прежде побіенны.
Уже всѣ райскіи птици
Испущенни изъ темници
Повсюду лѣтають, сладко воспѣвають,
Веселія исполненни.
Зеленіи поля в травы
Шумящіи въ листь дубровы
Встають одѣваясь, смотря возсмѣваясь,
Ахъ, коль сладко тамъ взирати.

Студент Київської академії—„бурсак“ Сковорода дійсно був тим мандрівним учителем, „бакаляром“, яких тоді багато ходило по Україні. Із їх усіх один він, Сковорода, визначився своїм хистом, розумом, впливом на громадянство. Один він уславився, зоставив по собі історичне ім'я.

IV.

Пригоди мандрівного життя.

Про філософа Сковороду, про його чудернацьке життя і про його мудрість розійшлася слава поміж людьми, особливо в Слобожанщині. Освічені люде (духовні, пани) закликали його до себе, шукали знайомости з ним.

Одного разу сидів Сковорода у Харькові на тротуарі біля торгових рядів. Вулицею їхав губернатор Е. Щербинін з гайдуками у пишному ридвані. Може під той час Сковорода роздумував про суєтність мирської слави і власти. Але його побачив губернатор і зараз, спинившись, послав до Сковороди свого ад'ютанта.

— Вас кличе до себе його превосходительство,— сказав ад'ютант.

— Яке превосходительство,— питає Сковорода.

— Пан губернатор.

— Ми не знайомі, скажіть йому.

Ад'ютант збентежений переказав туя відмову своєму панові. Аж ось ізнов підбігає до Сковороди ад'ютант і каже:

— Вас прохає до себе Евдоким Олексієвич Щербинін.

— О, се инша річ,—промовив Сковорода;—про такого чув; кажуть, добрий чоловік і музика.

І пішов до губернатора.

В розмові губернатор спитав, чому Сковорода не візьметься за яке-небудь діло або службу?

Той відмовив:

— На сім світі, як у театрі, люде беруть собі ролі, хто до чого має хист. Я побачив, що не можу на світовому театрі добре уявити ніякої дієвої особи, окрім простої безжурної і одинокої. Я вибрав собі таку ролю, взяв і задоволений нею.

— Але, мій друже, може б ти був здатний і до якої иншої праці, та може що стоїть на перешкоді?—питає губернатор.

Сковорода відмовив:

— Коли б я почував, що можу рубати турків, то прив'язав би гусарську шаблю, надів би кивер та й пішов би служити до війська. Праця мила тому, хто взявся за своє діло. Пес стереже отару день і ніч, бо таку натуру має, і рве вовка, хоч при тому й сам може бути розірваний. Ні кінь, ні свиня не зроблять того, бо то не в їхній натурі...

Отак вони ще не мало розмовляли; Щербинін був з того задоволений, прохав заходити до його часто.

Сковорода додержував своєї ролі в світі, не шукав знайомости з великими й сильними; любив просте, щире товариство, а в гурті займав посліднє місце і не мав охоти починати розмови з незнайомими, окрім простих селян.

Після свого учителювання в Харькові, Сковорода покинув місто й пішов до села Гурвинського, де його радо прийняли пани Земборські. Там серед густого лісу була пасіка з хатою для пасішника. Сковорода здавна любив отакі тихі, спокійні місця на лоні природи; любив жити на пасіці. Там написав він свої перші філософичні твори про самопізнання: „Наркиз, или познай себе“ і другий твір— „Книга Асхонь о познаніи себе“.

Мандрівний філософ, вічний бурлака Сковорода видно не мав на думці одружитися, завести сім'ю. Був байдужий до того. Але зосталася давня чутка, ніби то й йому була така пригода, що він трохи-трохи не одружився. Кажуть, що як був він уже не молодий і йшов десь близько Валківських хуторів, то побачив на городі гарну дівчину, котра співала. Сам Сковорода мав дуже співучу, музичну натуру, і йому тая пісня дійшла до серця. Він познайомився з батьком тієї дівчини, хуторянином,

що звався через щось Майором. Може він і справді був одставний майор.

Батько доручив Сковороді вчити дівчину науки книжної. Учитель покохав свою ученицю... А як вона занедужала, то він був їй замість лікаря, доглядав її. Дівчина одужала і вже лагодилася повінчатися з своїм учителем. Аж він, кажуть, в останню хвилину втік. Переміг своє серце, не дав йому волі, щоб самому зостатися вільним, як птиця, мандрівним філософом, бурлакою.

Отак ходив він усюди, не любив довго сидіти на одному місці. Де його приймуть, там він оселиться в куточку, живе тихенько, нікого не турбуючи, сам собі услужуючи. Вчив дітей, коли вони там були, а як ні, то помагав у роботах господарських. Потреби його були дуже малі, подарунків він не хотів брати,—було скаже: „віддайте вбогому“. А сам часто було каже: „Дякувати Богу, що Він трудне зробив непотрібним, а потрібне нетрудним“.

Як тільки він до кого зайде і схоче погостювати, то господарі тієї хати зараз дивляться, чи не треба чого-небудь поправити з одежі мандрівця, зашити, полатати, випрати. І те все зараз же й робилося. Люде тих слобід і хуторів, де він часто бував, любили його, як свого рідного. Він віддавав їм усе, що мав: не золото і срібло, а свої мудрі думки, добрі поради; дорікав за незгоду, сварки, неправду.

Ось лист його, писаний року 1779 з Гусинської пущі до приятеля в Харьків; в тому листі виявляються погляди Сковороди і його життя. Подаємо в перекладі звичайною українською мовою, а не такою чудернацькою, якою писав Сковорода.—Ось той лист:

„З Гусинської пущі, 1779 р., лютого 19. Шановний добродію, Артеме Дорофеевичу, радуйтеся і веселітеся! Янгол мій оборонець зо мною радіє і втішається пущою. Я для неї вродився. Старість, убожество, безжурність, незлобність,—ото мої в ній товариші. Я їх люблю, а вони мене. А що ж я роблю в пущі?—Не питайте. Недавно хтось про мене питав: що він там робить?—Коли б я в пущі від тілесних недугів лічився, або стеріг пасіку, або кравцював, або ловив звірів,—тоді б їм здавалося, що Сковорода має працю. А без сього гадають, що я не маю обов'язків; і не без причини дивуються. Правда, що жити без діла важче гір кавказських. Та хіба ж тільки чоловікові й діла, що продавати, купувати, ~~ж~~єнитися, воювати, судитися, кравцювати, будуватися, ловити звірів? Чи вже ж у тому наше серце безвихідно завжди? Так ось же зараз і видна вбогости нашої причина: ми втопивши наше серце в придбання світу, в море тілесних потреб, не маємо часу заглянути в середину себе, чистити і лічити саму господиню тіла нашого—душу нашу.

Забули ми себе ради ледачого раба нашого, нікчемного тіла,—день і ніч за його клопочимось. Ми подібні до того чепуруна, що клопочеться за чобіт, не за ногу, про зверхність, а не про суть, про гаманець, а не про гроші. Яка ж нам з цього марність і втрата? Чи не всього маєм по достатку? Так, усякого добра тілесного,—як той віз, зовсім добрий, та без коліс—самої тільки душі нашої не маємо... Правда, єсть у нас і душа, та така, як у хорого на скорбут або на подагру ноги,—якась нікчемна. Вона в нас розслаблена, сумна, вередлива, боязка, заздра, жадібна, нічим не задоволена, сама на себе гнівна, худа, бліда,—наче пацієнт із лазарету, яких часто живих хоронять по указу. Така душа, коли в шовки оділася,—чи то ж не гроб їй шовковий? Коли в світлих палатах бенкетує,—чи не пекло їй? Коли цілий світ її славить і шанує портретами і піснями, сіричь одами величає,—чи не жалібні для неї он ті пророчі сонати:

„Тайно заплаче, заридає душа моя!“ (Іеремія).

„Зхвилюються... і певно не зможуть!“ (Ісаія).

Коли сама тайна, се б то самий центр душі ние і болить,—хто ж або що звеселить її? Ах, пане мій і милий приятелю! Пливіть морем і звертайте очі до пристані. Не забудьте *себе* серед достатків ваших. Один хліб уже маєте по достатку,—а другого чи багато маєте? Раб ваш нагодований,—а Ревека

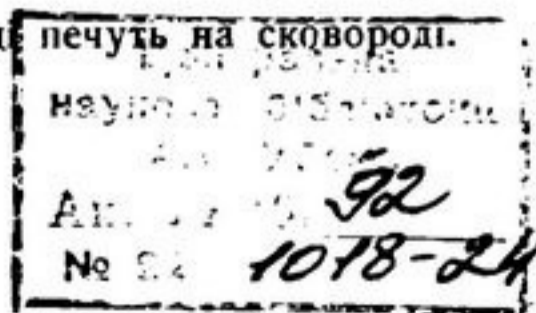
чи задоволена? Се б то: „Не самим хлібом житиме людина“.

За сей ангельський хліб день і ніч клопочеться Сковорода. Він любить тії млинці понад усе. ¹⁾ Дав би по одному млинцеві і всьому Ізраїлю, коли б був Давидом. Як пишеться в Книгах Царств: бо і для себе не вистачає... Ось що він робить у пуші...“

Сковорода часто писав листи до своїх приятелів і учеників; часом ті листи дуже цікаві,—се наче невеликі статті, трактати на питання про добро і правду, про стежку життя. Такі листи читалися, перечитувалися поміж знайомими, переписувалися, ширилися, зберігалися, і немало їх дійшло й до нас. Але мова в їх, як, звичайно, у всіх писаннях Сковороди, важка.

Не всі любили і поважали нашого мандрівного філософа. Де-кому з „учених“ здавалося смішним, що він ходить у простій селянській одежі, що він не має ніде постійного притулку, що в його вдача чудернацька. Казали про його, що він повстає проти вживання м'яса і риби, вина, проти золота і срібла, і всяких дорогоцінних цяцьок; що він відлюдько, єретик, тікає від громади, ненавидить людей... Ми вже знаємо, скільки було правди в тих

¹⁾ Натяк на те, що млинці печуть на сковороді.
Г. С. Сковорода.

наріканнях, що вродилися з злоби і темноти „учених“ людей! Сковорода іноді виправдувався від тих нарікань; доводив, що йому здоровіше без м'яса і риби, що всякі дорогоцінні цяцьки—суєта: в їх нема нічого, що служило б для вищих потреб людини. Про се він писав і в своїх творах, і в листах до приятелів.

V.

Старість і смерть.

З Сковороди часом сміялися, що він дурно марнує свої сили, навчаючи людей темних, до науки нездатних. Але Сковорода свідомо і уперто зостався „учителем народу“ і гадав, що наука, знання корисне і потрібне для всіх. Він писав:

„Знання не повинно обмежувати свого впливу самими жерцями науки, що жеруть і об'їдаються; воно повинно переходити до всього народу і знайти місце в душі і в серці всіх тих, що можуть сю правду осягнути: „і я людина, і мені не чуже те, що людське“.

Отак і навчав він усіх всюди: в хатах, на розпутьях, базарах, на народніх зборищах і святах. Люде любили і шанували свого мужицького філософа; вважали навіть за особливе благословення Боже тому домові, де він побуває.

В одному своєму творі він написав: „Панське мудрування, наче б то простий люд єсть чорний, здається мені смішним, так саме, як і думка тих філософів, що ніби земля єсть мертва. Як же мертва мати може родити живих дітей? І як з ут-

роби чорного народу вилупились білі пани? Смішне й те мудрування, що сон єсть спинення і перерва життя людини; я не розумію якогось міжжиття і міжсмертя: бо що ж таке жива смерть і мерве життя? О, докторі і філософи! Сон єсть часть життя, се б то жива зміна в фактах життя, в котрому замикаються втіхи зовнішнього світу і відкриваються духовні мрії, щоб здобути пізнання згорі, з внутрішнього світу“.

„Мудрують, що простий люд спить; нехай спить кріпким сном, але зо всякого сну можна збудитися, і хто спить, той не єсть труп. Виспиться—приснеться...“

В той час, коли йшло поневолення, закріпощення українського селянства, Сковорода безпосередньо не виступав проти того поневолення. Але своїми писаннями, своїм власним прикладом і самим виглядом своїм Сковорода служив живим докором гнобителям народу. Коли всі відцуралися „чорного“ люду, то наш філософ не відцурався...

Звичайно, йому доводилося часто бувати й жити у тодішньої інтелігенції, людей більш освічених між панів, до мудрости прихильних. Там він вибирав собі спокійний куточок, „келійку“, а літом більше жив у „пущі“, на пасіці, серед лісу, втішаючись красою природи, музикою на сопільці—флейті, з котрою не розлучався.

Бував він у Вороніжській губ., потім знов на Харківщині у Великому Бурлуці, в Бабаях, у Пан-Іванівці; в монастирях: Ахтирці, Харькові, Сумах, у Св. Горах. Довше жив у Гусинці, писав там свої твори.

Сковорода соромився і не любив, як часом збиралися в якого пана люде, щоб подивитися на чудернацького мандрівного філософа. Були такі, що приходили подивитися на філософа, як приходять у звіринець дивитися на орангутангів. Одного разу Сковорода пустився в далеку дорогу, у Таганрог, щоб одвідати свого приятеля, колишнього ученика. Приятель скликав багато гостей, між котрими були й великі пани, що хотіли бачити Сковороду. Але він не любив пишности і, як побачив, що стійьки людей зібралось ради його, утік з дому, і ніхто не зміг його знайти. Він сховався в повітці і сидів там, аж поки в домі стало зовсім тихо.

Року 1787, цариця Катерина II, вертаючись з своєї пишної подорожі на південь, була в Харькові. На таке диво з'їхалося дуже багато людей; стріча була надзвичайно пишна. Сковорода нічим не відгукнувся на те свято, сидів собі в Гусинці у Сошальських. Не любив „суєти“. ¹⁾

¹⁾ Перекази про те, ніби з Сковородою цариця розмовляла, або що вона закликала його у столицю, не правдоподібні і мають характер звичайних анекдотів.

Учні Сковороди—ті, що, навчаючи їх, Сковорода вкладав свою душу—тим часом повиростали, пішли у світ, але учителя свого не забували, любили й шанували його. Цілий вік вони не поривали з ним зв'язку, писали до його, посилали йому на втіху дарунки, прохали собі його творів і порад, закликали в гості до себе.

Ось виїмки з листів до Сковороди від його бувших учнів у перекладі.

Михайло Ковалінський подався у великий світ, жив у Петербурзі і писав до Сковороди часто.

„Милий Meingard, ¹⁾ „розмову“ вашу одержав і радію з вами, що ви звернулися до Плутарха; він із греків кращий...“ „Я тепер маю друга в жінці і живу добре. Маю людину думаючу зо мною,—се втішно...“ „Чи не можете хоч на місяць прибути до нас? Я б дуже хотів...“ „Скажіть, де ви тепер перебуваєте? Але де б ви ні були, на всякому місці люблю я душу Мейнгардову“ (1779 р.).

До сього листа жінка Ковалінського дописала й сама, що вона шанує і вже любить Сковороду, начувшись про його від мужа.

¹⁾ Так иноді звався Сковорода. М. Ковалінський, буди в Швейцарії, знав там одного ученого *Данила Мейнгарта*, дуже подібного до Сковороди постаттю, обличчям, голосом і думками. Вернувшись, Ковалінський иноді звав Мейнгардом свого учителя—приятеля, і Сковорода прийняв собі те ім'я.

В другому листі (1782 р.) Ковалінський переказує Сквороді привіт від другого колишнього учня Василя Тамари, що теж служив у столиці; а сам пише про свої здобутки у „великому світі“, тільки додає, що все наскучить: „і велике, і славне, і дивне, все те нікчемне для серця людського...“

В іншому листі (1784 р.) Ковалінський дякує за „Дружні розмови“, котрі „нагадують наймиліші, блаженні часи безжурної молодости і простоти, від котрих я відійшов тепер і котрі люблю всім чуттям моїм, і хочу, як Бог pomoже, пізно чи рано, вернутися до такого щасливого життя. Признаюсь, що згадуючи, я почуваю любов до тихого життя і бажання вернутися до його. І се дає мені втіху, що я в сій безодні сует не втерав іскри доброго чуття. Мені дуже хочеться купити на Україні місце, відповідне моїй природній любови до тихого життя; про се я просив Я. М. Захаржевського. Коли б се удалося, то я покинув би все, жив би самотно і прохав би вас прожити решту життя вкупі...“

В дальшому листі Ковалінський закликає Сквороду до себе в гості і каже: „Дом мій зрадіє, побачивши того чоловіка, про котрого часто чували“. Але знає, що Скворода не любить столиці...

Далі той же приятель пише (1788 р.), що збирається зовсім покинути столицю і вернутися в тихі місця, щоб мати найбільшу втіху,—розмовляти й

жити з своїм учителем. „Не знаю,—пише К-ий,—що послати тобі. Тобі нічого не треба: все в тобі і з тобою! Чув я про твої твори. З любови твоєї до мене пришли їх мені. Я звик любити думки твої...“

Другий колишній ученик Сковороди Василь Тамара, що теж служив у столиці, писав до свого учителя: (1788 р.) „Чи згадуєш твого Василя, що зокола наче і не нещасний, а дійсно має нужду в пораді ще більше, ніж тоді, коли був з тобою. О, коли б натхнув тебе Господь пожити зо мною! Коли б ти мене хоч раз вислухав, узнав, то б не зрадів з колишнього свого учня. Чи марно я тебе хотів? Коли ні, то зроби ласку, одпиши до мене, як саме міг би я тебе бачити, щиро коханий мій Сковорода? Прощай і не пожалуй часу ще один раз уділити частичку своєї уваги і спокою старому учневі твоєму Василеві Тамарі“.

З тих листів видно, як любили й шанували Сковороду його бувші учні.

Веселий і привітний Сковорода, з ясным, як у дитини, поглядом на світ Божий,—де-далі ставав суворий. Ясний його настрій зникав. Як се часто буває у старих людей, він вимагав, щоб корилися його думкам і волі, не терпів, як хто суперечив йому.

Кажуть, що на старість він мав досить суворий вигляд, держав себе завжди поважно. Був сухий,

худий, високий; губи пожовкли і зморщилися; очі блищали то гордістю академіка, то темнотою старця—жебрака, то невинною простою дитини...

Тим часом слава про його йшла вже далеко; а на базарах і при шляхах мандрівні кобзарі й лірники вже співали його пісні—псалми.

Останніми часами жив він у Ковалевських в Іванівці на Харківщині. Його давній приятель—Михайло Ковалінський, проживши 19 літ у столиці, купив собі хутір, як давно хотів, щоб жити тихо з приятелем своїм Сковородою. Але хутір купив не на Україні, а в Орловській губернії і закликав туди Сковороду.

Сковорода ніколи не любив того краю, але не вважаючи на се і на свою старість, (мав уже 72 роки) пустився в далеку дорогу. Привіз із собою рукописи своїх творів, читав і поясняв їх. „Його поради“,—згадує Ковалінський: „були особливо тим цінні, що йшли від чоловіка, котрий сам шукав правди цілий свій вік, не мудруванням, а ділом, полюбив добро ради власної його краси“.

Иноді розмовляли про смерть. Сковорода казав, що „страх смерти нападає на людину найбільше в старих літах. Треба завчасу приготуватися до стрічі з сим ворогом, не мудруванням, а мирним нахилом своєї волі. Такий душевний мир утворю-

ється заделегідь, тихо, в тайні серця зростає і сильнішає від почування вчиненого добра. Се чуття—вінець життя“.

І далі він промовляв: „Мій друже, найбільша кара за зло єсть вчинити зло, як і найбільша плата за добро єсть вчинити добро“.

Як почули в тій стороні, що до Ковалінського прибув Сковорода, то поприїздили подивитися на його, познайомитися. Між іншими, прибув губерніяльний прокурор і промовив до Сковороди: „Григорій Савович! Прохаю любити мене“.

— „Чи можу я вас любити,—відмовив Сковорода,—коли я ще не знаю вас“.

Другий з гостей, директор економії, (начальник палати державних скарбів) промовив до філософа:

— „Я давно вас знаю з ваших творів; прохаю дати мені спроможність і особисто познайомитися“.

Сковорода спитав, як його зовуть, а тоді промовив:

— Ім'я ваше не скоро лягає мені на серце.

Не довго прожив Сковорода у свого приятеля в Орловській губернії, тільки три тижні, хоч Ковалінський і дуже просив його зостатися віку доживати. Чув душею Сковорода, що вже недовго йому жити; не хотів вмирати на чужині, поспішався вернутися до милої України. Ні осінні

дощі й негода, ні бездоріжжя, ні велика слабкість і кашель не спинили його, — відпросився він у далеку дорогу. Ковалінський дав йому повну волю вибрати куди, з ким і в чому хоче він їхати, давав йому на дорогу про запас коштів, бо може в дорозі зовсім заслабне, то треба буде платити.

Сковорода відмовився взяти, кажучи:

— „Мій друже! Невже я й досі не маю надії на Бога; мабуть же промисел його дбає за нас і дасть усе потрібне в добрий час“.

26 серпня 1794 року поїхав він на Україну. Прощаючись з Ковалінським, промовив: „Може вже й не побачу тебе ніколи. Прости! Пам'ятай при всіх пригодах життя твого те, що ми часто говорили: світло й темрява, голова й хвіст, добро і зло, вічність і час...“

Доїхавши до Курска, спочивав там у знайомого архимандрита, пережидав дощову пору. Потім поїхав далі, та не туди, куди намірявся. В дорозі його настрої змінився, і він поїхав в слободу Іванівку до пана Ковалевського, де й перед тим гостював.

Там жив він у кімнатці, що виходила вікнами в садок. Та він там бував мало: або розмовляв з старим господарем, або ходив у садку, в полі. До останнього дня любив він самотно бродити.

Був гарний осінній день. До господаря зібралися гості. Вони любили розмовляти з старим філософом. Він був веселий, жартував, оповідав про свої мандрівні пригоди. Всі були зачаровані його красномовством. По обіді він зник. Довго ходив він стежками... Уже над вечір господарь пішов його шукати і знайшов під гіллястою липою. Сонце вже заходило; останні золоті проміння пронизували гущавину. Сковорода з заступом у руках копав яму, вузьку, довгу могилу.

— Що се ти, друже Григорію, робиш?—спитав господарь.

— Пора, друже, скінчити мандрівку,—озвався Сковорода.—І так,—каже він,—усе волосся злетіло з бідної голови від мук. Пора на спокій!

— І, брате, вигадки. Годі шуткувати, ходім.

— Піду, тільки перше проситиму тебе, мій благодітелю,—нехай тут буде моя домовина.

І пішли до хати. Сковорода у своїй кімнаті надів чисту білизну, помолився, положив у голови свитку, ліг, зложивши на грудях руки.

Довго його чекали вечеряти, та він не виходив. І на другий день не вийшов до снідання, обіду. Господарь дивувався, пішов подивитися в кімнату; а Сковорода лежав уже мертвий, похолоділий. Се

сталося 29 жовтня 1794 року. Перед смертю Сковорода велів написати на своєму надгробку: „Світ ловив мене, та не впіймав“.

Поховали його там, де він хотів, на землі Андрія Ковалевського, у слободі Іванівці, за 40 верст від Харькова.

Маєток Ковалевського перейшов потім до інших власників. Через 20 літ після смерті Сковорода прах його був перенесений в сад священника, близько пам'ятника господарів маєтку. Згодом забули в Іванівці про похованого в їх філософа і не шанували його могили. Суевірні люде казали, що через те трапляються нещастя в домі властителей маєтку: або вмірала господарі, або їхні жінки, або робилися п'яницями. Інші властители більше дбали про могилу філософа, опоряджали і доглядали її.

VI.

Думки і наука Сковороди.

Тепер нам треба розглянути думки і науку Сковороди, основні підвалини його філософії. Се річ нелегка. Раз те, що сам Сковорода не виловив своєї науки систематично; друге те, що філософські питання взагалі вимагають більшого напруження думки; а третє те, що твори Сковороди написані досить тяжкою, часом неясною мовою.

Не беремося тут, у сій малій книжці, розглянути сю справу повно, широко. Досить з нас буде й того, як ми зрозуміємо хоч де-які основні і провідні думки нашого філософа, перекажемо їх по-зрозуміло ясно.

Саме краще, саме цікаве і оригінальне у Сковороди—се його життя, сама його натура. Його писання *не друкувалися за його життя* і їх мало хто читав. Пізніше, хоч вони були частками надрукованими,— знов же їх читали мало, уже хочби через важку мову. Інша річ—його живе життя, живий приклад, живе слово; те все робило великий вплив на сучасників і нащадків.

З науки книжної, з мудреців стародавніх і пізніших, з великого досвіду свого мандрівного життя

Сковорода виніс велику масу спостережень, думок. Те все помалу, потроху він перетворював у своїй душі, зводив до купи, намагався знайти лад, зрозуміти закон світу й життя, а на тому законі обперти й закон правди. Але та вся його праця робилася не відразу, виявлялася помалу в його розмовах, листах і творах.

На методі його роботи, на техніці і звичках літературних відчувається наша давня богословська школа. Сковорода в повній мірі син тієї школи. Але разом з тим відчувається і інший вплив,—певно вплив німецького протестанства, з яким Сковорода познайомився під час мандрівки в Європі. Може то були лише проповіді німецьких пасторів.

* *
*

Людина одрізняється од усієї твари тим, що має *розум*, духовну силу, утворену всіма поколіннями людей споконвіку,—велику, божественну, творчу силу. Се, як каже Сковорода,—*„найбільша краса людини“*. Мудрість і лежить у тому, щоб дух сей був здоровий і вільний. *„Коли дух у людини веселий,—каже Сковорода, думки спокійні, серце мирне,—тоді все світле, щасливе, блаженне. Се єсть філософія“*.

„Ми всі,—каже він знов,—родимося без розуму, але живемо для розуму, для премудрости“... „Ся

премудрість єсть найкращий образ Божий, тайно в серці написаний, сила і право всіх наших рухів і діл. Розум—ім'я Боже, Сила Божа, Слово, Воскресеніє, Життя, Христос“... „Каже боговидець Платон,¹⁾ що нема нічого солодчого за істину; а ми ще додамо,—у їй одній живе найсолодша втіха“.

Все, що споконвіку було коли утворене добре, розумне, творче, те все через *слово* передається новим поколінням і живе у людській громаді вічно. Здобутки духа не знають смерти, вони вічні, житимуть до кінця світу. І кожна душа, котра жила в зв'язку з вічною духовною громадою, котра йшла стежкою закону духа, тая душа живе вічно в царстві божественного духа.

Релігія²⁾ єсть зв'язок людини з вічним царством Духа, або (теж саме) з вічною духовною громадою.

Випасти з того зв'язку людина не може, інакше вона вже перестає бути людиною: вона не належить царству Духа, вона подібна до скотини, або зовсім дурна, божевільна, або зовсім злочинна. Сковорода всюди вважав за свій обов'язок кликати людей в світле царство Духа, щоб жили вони не для смерти і гною, а для життя і вічності.

Сей вічний Дух у Сковороди, як ми бачили, зветься Розум, Слово, Сила Божа, Христос.

¹⁾ Платон—великий філософ стародавньої греції.

²⁾ Релігія значить зв'язок.

Ще у стародавніх Греків, ще до настання християнства тая сила також звалася *Словом* (λόγος), Розумом і *Сином Божим*. Так саме далеко пізніше у IV Евангелії Син Божий зветься *Слово*, без котрого „ніщо не сталося“.

Таке розуміння і означення божественної духовної сили, яке дає Сковорода, зветься *раціоналістичним*, бо воно основане на розумінні тієї сили, а не на вірі в тайну.

Раціоналізм Сковороди єсть ідеалістичний, бо Сковорода визнає за закон людського життя закон Духа і його ідеал. „Живемо для премудрости“,—каже він. Людина мусить іти туди, куди кличе його ідеал Духа. Людська громада живе, здобуває собі всяке добро і йде шляхом поступу, силами Духа, а без його громада розвалюється і гине, як завалився Содом, Вавилон.

Все те, що не належить Духу, що належить матерії, тілесному світу,—все те, каже Сковорода, єсть „тінь, тлінь, марність, темрява, злоба, пекло, смерть“.

В одному з листів до приятеля Сковорода, посилаючи свій твір „Дружня розмова о душевнім мирі“, між иншим, пише: ¹⁾

„Думки подібні до повітря. Хоч воно само по собі невидиме, але твердіше землі, сильніше води,

¹⁾ Подаємо в перекладі на сучасну мову.

ламає дерева, розвалює будинки, гонить хвилі і кораблі, їсть залізо і камінь, тушить і роздуває полум'я“.

„Отак і думки: їх не видно, наче їх нема. Але від сієї іскри увесь пожар... Від сього зерна залежить цілого життя нашого дерево. Коли зерно добре, то добрими (особливо на старість) втішається плодами. Як сіємо, так і жнемо!...“

„Розливши думки наші по самих зовнішніх клопотах, не дбаємо про душу, не гадаючи, що від сього всяке діло і слово бере свій початок. А коли зерно лихе, то не може не бути лихих плодів. Усе нас покине, сиріт, окрім сього скарбу, котрого ніщо в нас не відніме“...

„Уявіть собі юрбу людей, що ціле життя, а ще більше під кінець життя, мучаться смутком, малодушієм, страхом, одчаєм серед достатків; і згадайте, що все те зло і нещастя вродилося з того, що не послухали сих слів Христових:

„Шукайте найперше Царства Божого“.

„Вернися в домівку свою...“

„Царство Боже в середині вас...“

„Обмий перше з середини посудину“...

„Але дякувати Богу за те, що ніколи не буває запізно в тому, що людині найпотрібніше. Царство Боже враз, як блискавиця, осяє душу, і для придбання віри потрібний один мент часу“.

Надаючи таку велику вагу духовній, невмирущій частині людської натури, Сковорода сміявся з тих, що хотіли знайти спосіб продовжити тілесне життя людини до тисячі літ. „Се, казав він, єгипетське плотолюбіє, що, не мігши продовжити життя тілесного, знайшло спосіб продовжити існування трупів, мумій. Ся секта, міряючи життя аршином років, а не діл, іде проти правила того мудрого, що про його написано: „поживе в малѣ, исполни лѣта долга“; Бо той, хто жив хоч і не довго, але жив для добра і вічності, має життя в царстві духа найдовше, вічне. А той, хто хоч і мав дуже довге тілесне життя, а жив тільки для чрева, для клопотів, нікчемних перед царством вічності, той все рівно стане землею і гноєм і вмере навіки, як худоба.

І в віршах своїх Сковорода каже:

„Смерте страшна, замашная косо!
Ти не щадиш і царських волосов.
Ти не глядиш, де мужик, а де царь,—
Все жереш так, як солону пожар.
Хто ж на її плює гострую сталь?
—Той, чия совість, як чистий кришталь“.

Бо тая душа, що жила в згоді з ідеалом духа не боїться смерті: смерть над нею не має сили.

VII.

Самопізнання і щастя.

В основу мудрости Сковорода кладе *самопізнання*. Про се не раз він каже у своїх писаннях. Напр., у творі „Дружня розмова о душевнім мирі“¹⁾ він пише:

„Нема нічого важнішого або кориснішого й величнішого, як узнати самого себе і відчувати в нашому попелі заховану іскру блаженства. Звідси родиться теє благословенне царство—могти володіти собою (панувати над собою): і на рухах душевних, лютійших тигрів, як на колесниці, запряженій львами, їхати. Всіх наук насіння в середині людини ховаються...“

На думку Сковороди, поки ми не визнаємо самих себе, доти не можемо взнати нічого, що лежить не в нас, не в нашій свідомости. Що більше визнаємо себе, то більше і вище сходимо „на гору знання“.

„Шукай, стукайся, перебирай, рий, мацай, прислухайся“ —радить Сковорода. Се все може дати таку велику міру втіхи, яку знає лиш філософ.— „Життя існує,—каже Сковорода,—тоді, коли думка

¹⁾ Найперший писаний твір Сковороди „*Наркисъ, узнай себе*“ теж присвячений самопізнанню.

наша, з любови до правди, любить досліджувати стежки її і, стрівши око її, святкує і радіє світлом незахідним“.

За тих часів, коли жив Сковорода, громадянство, навіть „освічене“, вдовольнялося світоглядом прадідівським, а в думках своїх не йшло далі звичайних клопотів житейських. А Сковорода кликав людей до праці розумової, до досліду критичного, будив сонне громадянство, кликав його на „стежку думки“.

Він гадав, що все випадкове, тимчасове, зовнішнє. в порівнянні з сталим і вічним, єсть плоть, тлінь, і воно ж єсть зло. Вічне, божественне виявляється в людській думці, в розумі,—ото ж тільки й єсть дійсно людське в людині.

Думка або дух людини, виявляючи в собі вічне, носить разом з тим у собі і єдино-можливу мірку (критерій) пізнання Божества і світу.

Таким чином, пізнання єсть єдиний шлях до вічної основи світу і разом з тим єдина дійсна ціль життя.

Питання про ціль життя і його етичну ціну розглядаються в творах Сковороди: „Розмова, що зветься Алфавит Мира“, „Розмова дружня про спокій духа“ і в інших, напр., у „Байках Харківських“.

На думку нашого філософа, мудра людина мусить вдовольнитися малим, найпотрібнішим; всякі жадання мусять підлягати розуму. Найцінніше в житті—розумна любов. „Вся сила Десятисловія,— каже він,—вміщається в одному слові любов“. Щастя життя лежить в пізнанні себе і через те пізнання в досягненню вічного, центра всіх сил, Божества. Сковорода каже: „Щастя—в серці, серце— в любові, любов же—в законі вічного“. Щастя, як внутрішній стан, залежить від самопізнання; воно не залежить ні від часу, ні від місця. Його не треба шукати „ні в Америці, ні на Канарських островах, ні в азійському Іерусалимі, ні в царських палатах, ні в добі Соломоновій, ні в багатствах, ні в чинах, ні в науках, ні в здоровлі“. Далі, щастя лежить у згоді нашої волі з законами природи. Закон сей не єсть лиш закон механічний: закон природи єсть закон гармонії, що керує вільним життям людини. Жити у згоді з природою, або волею Божою,—ото й єсть щастя. Се не трудно, бо, як нераз казав Сковорода, „дякувати Богу, що потрібне зробив не трудним, а трудне—непотрібним“. Се значить, що жити у згоді з законом природи не трудно, бо се для людини натурально, коли воля і вдача людини не зіпсовані, не скалічені. Те скалічення можна розглядати, як гріх, джерело руїни і смерти.

З думок Сковороди, розсіяних у його писаннях, видно, що, так зване, щастя, залежить од нас самих, від того, скільки людина зможе широко, внутрішнім переконанням зректися усього зайвого, побороги зайві жадання і дати волю дійсно потрібному, велико цінному.

За часів Сковороди наука не давала ще в потрібній мірі матеріялу для того, щоб розглянути справу людського щастя, діяльності не з погляду індивідуального, особистого „спасенія“, а з погляду громадського, соціального. Ми тепер знаємо, яку величезну вагу для кожної окремої людини і для цілого народу мають ті чи інші умови життя політичні, правні, економічні. Ми знаємо, що великий і могучий апарат—державна, громада самою будовою своєю помагає окремим людям іти спасеною стежкою, або, навпаки, збиває з тієї стежки тисячі і мільйони людей, калічить їхні душі, деморалізує їх.

Через те за наших часів мудрість ставить завдання не тільки дбати за спасеніє індивідуальної душі, а й за спасеніє цілої громади, цілого народу од таких умов, що збивають людей з спасеної стежки.

Треба дбати за утворення таких добрих, справедливих умов громадського життя, щоб рід люд-

ський міг іти до найбільшого щастя: до найбільших здобутків і побіди духа, до найбільшого поступу в еволюції самої породи людської...

Такого ідеалу не ставив собі Сковорода. Та школа, наука і література, які знав він; не давали для того матеріалу.

Він не одгукнувся на великі громадські події свого часу,—сумні події, напр., заведення кріпацької неволі на Україні. Байдужим зостався він до питань громадських, політичних, національних, байдужим і несвідомим. Хоча високо цинив свою індивідуальну вільність, як се видно з його віршів „De libertate“:

„Что то за вольность? Добро в ній какое?
Иниі говорят, будто золотое.
Ах, не златое: если сравнить злато—
Против вольности еще оно блато.
О, когда б же мні в дурні не пошитись,
Даби вольности не мог как лишитись.
Будь славен во вік, о муже ізбранне,
Вольности отче, герою Богдане!“

Великий переворот за часів Б. Хмельницького забезпечив вільність *козачому синові* Сковороді,— і сей високо цинив свою вільність, дбав про те, щоб як-небудь, часом не „пошитись у дурні“, не впасти в неволю. Бо й се тоді бувало: козачі діти часом ставали „посполитими“, а тоді вже й панськими кріпаками ..

Для нас тепер ясно, що забезпечувати вільність всім і кожному треба не тільки заходами окремих людей, а ще більше заходами організованої громади, утворенням і обороною доброго *громадського права*. Ніхто сам собою без громади, без народу не може утворити і забезпечити собі і дітям своїм добра найціннішого: справедливого, вільного, правосудного ладу.

VIII.

Біблія. Віра і суєвірство.

Сковорода зливав до купи питання філософичні з богословськими і етичними; він не розрізняв їх, не ставив нарізно. Він брав *цілу* людину, її найважливіші потреби і завдання і з погляду їх філософствував і богословствував.

Він високо ставив Біблію. (Ветхого і Нового Завіту) сам звав себе „любителем священної Біблії“, знав її не тільки в словянському перекладі, а і в мові старо-гебрейській і латинській. Він носив її у своїй торбині всюди, де мандрував. Він казав, що Біблія єсть наче цілий світ в малому обсягу,— „світ символічний“, що містить в собі відблиск дійсного світу і його Закону.

З самих юних літ Сковорода, як учень Київської академії, учив на всі лади Біблію. Се була основа шкільної науки, яку здобув він.

Але він признається, що тільки в 30 літ почав читати Біблію *свідомо*. Се значить: тільки в зрілих літах читав її критично, знайшов нове розуміння тієї стародавньої Книги Книг. Тоді він почав відкривати в їй, як він каже, „понятіє вічної натури, утаєної

в тлінні,“ дивився на неї, як на джерело Богопізнання, як на стежку до „Присносущого Початку“.

Та все ж він гадав і не раз про се писав, що Богооткровеніє почалося не з Мойсея: воно споконвічне. В історії старо-гебрейське богословіє багато черпало з єгипетської: „Мати жидівського богословія,—каже він,—єсть єгипетське богословіє“. І загально визнає, що „істина безначальна“.

Високо ставив Сковорода релігію і Біблію; але се не виключало критичного, часом гострого відношення до всіх релігійних заблудів і суєвірства. Він знав, що з тієї ж Біблії йшли „несчисленні і страшні суєвірств наводненія“, котрі були причиною „суперечок, сварок, сект, ворожнечі, усобиць, словесних і кривавих боїв, дитинних страхів“... Через те він казав, що „Біблія подібна до страшної печері: у їй повно проваллів і соблазнів“...

Для Богопізнання чудеса не потрібні. Потрібне лиш самопізнання. „Хто добре пізнав себе, той пізнав і Христа“. Для чого здалися чудеса, коли цілий великий світ і наша душа так ясно промовляють про Силу всіх Сил, коли, як каже Сковорода, „вся тварь єсть поле слідів Божих“...

Звертаючись до суєвірства, Сковорода каже, що за обрядами і церемоніями не видно й самої правди: „Церемоніяльними тернами заріс вхід у сад Божої правди і нема туди доступу людині..“

Суевірство поділило людей на різні віри і секти, посварило їх. Люде гризуться за дрібниці, за облуду, за форму і обряд. „Суевір журиться, як хтось на південь, а не на схід сонця з ним молиться. Інший журиться, що купають у воді, як христять; інший же лютує, що обливають. Інший кляне квас, а другий кляне опрісноки..“

Сковорода називав суевірство „листвієм лицемірів“, котрі „без перестану в псалтирь барабанять, бродять поклонниками в Іерусалим, цілують щодня заповіді Господні і за шага продають їх...“

На стільки гостро-критично ставився Сковорода до нерозумної віри і до буквального розуміння Біблії, що написав отсі ущіпливо-жартовливі слова:

„Люде, сказано в Біблії, можуть перетворятися в соляні стовпи; літати до планет, їздити колясками на морському дні і в повітрі; сонце, наче карета, спиняється, залізо плаває, ріки течуть назад, від звуків трубних розвалюються городські мури; гори, як барани, скачуть, вовки з вівцями приятелюють, встають мертві кістки, падають з яблунь небесні світила, а з хмар падає круп'яна каша з перепелками... Так наче блаженна натура колись то і десь то творила те, чого тепер ніде не творить і далі не буде... Повстати проти царства природи і її законів єсть нещасна, велетенська дерзость: як же могла повстати на свій закон блаженна натура?“

Сковорода вважає за суєвірство думати, що „справді літали коні Ілії, що плавало залізо за часів Єлисея, що промовляли змії за часів Авраама“. Такі думки можуть бути „в того, хто вчадів або в гарячці...“ Взагалі, факти, подані в Біблії, гадав він, треба розуміти символічно.

З погляду тодішньої православної церкви такі думки Сковороди не могли не здаватися неправовірними, єретицькими. Здавалося, сам Сковорода повинен був відпасти, відлучитися від православної церкви і оснувати якусь нову секту, або пристати до якоїсь уже готової секти. Але того не сталося, і не через те, що може Сковорода був нерішучий, не зважувався,—ні. Він, як ми знаємо, цілий вік свій не цурався духовних осіб, коли знаходив між ними душі щирі, до мудрости прихильні; часто жив у монастирях.

Він принципово і свідомо не хотів відлучатися ні в яку секту. „Всяка секта“, казав він, „пахне власністю“. Мовляв, ось нам, нашій тільки секті належить правда, а всі інші—прочі суть пропащі, єретики.

Обрядам і таїнствам він не надавав формальної сили, розумів їх духовно і символічно. Через те не надавав ваги й тому, щоб виконувати формальні приписи церкви. Але, зважаючи на слабі душі

„малих сих“, щоб не ввести їх у соблазн, він і сам иноді виконував ті приписи.

Не треба сваритися і поділятися на секти через форми і обряди. Не в тому спасеніє, а в чистоті серця, в любові до ближнього.

Сам дуже шануючи Біблію, Сковорода гадав, що навіть язичники, котрі черпали Богопізнання не з Біблії, йшли спасеною стежкою і на їх не треба нарікати, бо вони також шукали правди і знаходили її, хоч і іншими засобами. „Коли Бог єсть Бог правди, то вочи були вірними слугами його“.

„Я не добиваюся знати,—казав Сковорода,—як і коли Мойсей розділив море жезлом у великому світі, в історії, а повчаюся, як би мені в малому моєму світі, в серці розділити мішанину частин природи непорочної від ростлінної і провести волю мою, непотопивши її, шляхом життя, щоб здобути собі в свій час вільність думки, се б то веселість духа, або, так зване, щастя“.

„Треба,—казав він,—сягати думкою нашою вище видимого обряду служення, вище буквального розуміння, вище історичного Богопочитання“.

* * *

Не легко звести до певної системи і ясно переказати думки Сковороди про взаємовідносини світу

і Божества, про світову силу, яку визнавав він. Сам він почував, що се річ трудна і радив приступати до неї „опасно“ (обережно).

Позмозі йтимем за словами самого Сковорода, переказуючи їх сучасною, більш зрозумілою мовою.

„Глянемо,—каже він,—на сей світ, як на величезну машину, з машин складену, ні місцем, ні часом не обмежену... Я добачаю в їй єдиний початок, єдиний центр і розумний циркуль... Сей початок і центр єсть всюди, а околиці його нема ніде... Коли скажеш мені, що зовнішній світ сей в таких ось місцях і часах кінчиться, маючи свою межу, то я скажу: кінчиться, значить починається. Там, де межа, гряниця, там же і двері, що відкривають поле нових просторів. І тоді ж починається курчя, коли кінчається яйце. І так завжди все йде в безконечність. *Сила, що все наповняє, і світ сей, як тїнь її, не має гряниць...*“

„Тую божественну силу, чи той початок всього,—каже Сковорода,—у старовину називали: Розум все-світній, Вічність, Доля, Неминучість. У християн же зветься: Дух, Господь, Царь, Отець, Розум, Правда“.

В іншому місці Сковорода каже, що „в Біблії Бог називається огнем, водою, вітром, залізом і іншими іменами; чому ж не назвати його натурою? Сим словом зветься все, що тільки родиться у всій

машині світу...» „А так як ся мати родить, а ні від кого не бере, то зветься і отцем, і початком, котрий не має ні початку, ні кінця і не залежить ні від місця, ні від часу... Вплив на всякому місці сієї премудрої сили зветься тайним законом, у всій матерії розлитим без кінця і без часу...“ „В Богові поділу нема: він єсть сила, що сягає до всіх віків, місць і тварів, через те Бог і світ його, і чоловік— то все єдине“.

В одній з своїх розмов з приятелем Сковорода казав, що „вічна воля, схотівши виявитися в видимостях, з нічого утворила все те, що існує. Сі жадання волі оділися в ідеї, котрі в свою чергу оділися в матеріяльні образи, створіння. Кожному з їх призначено стежку, круг, в якому воно повинно виявити свої сили по образу вічного, вплив незримого в тимчасовій видимості; і знов вступити в свій початок, се б то, в своє ніщо. Край перший і край останній єдиний єсть, і се єдине єсть Бог“.

Людина шляхом самопізнання, мудрости доходить до визнання в собі властивої їй божественної сили і, таким чином, здобуває собі дійсне людське щастя.

Сковорода гадав, що не можна вдовольнитися самими науками про природу, поверх того „недостає ще чогось великого“. „Ми,— каже він,— зміряли море, землю, повітря, небеса, розмежували плянети,

дошукалися на місяцю гір... але то горе, що по-
верх того всього, здається, ще чогось великого
нестає, чогось нема, що й сказати не вміємо; одно
тільки знаємо, що нестає чогось...“

Дбаючи про всякі науки, не треба забувати про
„верховну науку“, котра „нас загублених знаходить
і нам же самих нас вертає; і се єсть бути щасли-
вим, узнати, знайти себе самого...“

24

ІХ.

Писані твори.

Фільозофичні і релігійно-моральні твори Сковороди за життя його не друкувалися. Автор, звичайно, дарував той чи інший твір комусь із своїх приятелів, кому то було ближче до душі. Так сі твори в рукописах і зберігалися, переписувалися, ширилися. Але ширилися не дуже: мало було людей освічених, що інтересувалися такими творами. До того ще сі твори написані чудернацькою, важкою мовою, мішаниною церковної, української і російської. Потроху, помалу на протязі сотні літ твори сі знаходилися в старих архивах і друкувалися. І тепер вони знаходять мало читачів.

Може потрібно було б поперекладати їх живою зрозумілою мовою, тоді б вони швидче знайшли читачів. Але й переклад вимагає надзвичайної обережності, доброго знання живої мови і разом такого ж знання мови церковно-славянської, та ще й латинської. До того ще перекладчик повинен розумітися на речах богословських і добре знати Біблію.

Ось список творів Сковороди, зложений ним самим: (подаємо без перекладу)

Число моих творений. Лучшее—значать звѣздки.

1. Наркись, узнай себе.*** Первородный плодъ.
2. Симфонія Библейныхъ словъ сему:* „Рѣхъ сохраню пути“.
3. Симфонія* Аще не увѣси и пр.***
4. Неграмотный Марко.
5. Алфавит мира.***
6. Разговоръ Кольцо.*
7. Древнійꙗмыр.
8. Жена Лотова.*
9. Брань Михайлова со Сатаною.**
10. Икона Алквiадская.***
11. Бесѣда 1-я нареченна Сiонь.
12. Бесѣда 2-я Сiонь.
13. Бесѣда 3-я нареченна: Двое.**
14. Дiалог: душа и нетлѣнный дух.
15. Притча нареченна: Убогiй жайворонок.

П Е Р Е В О Д Ы:

1. О старости.* (Цицерона).
2. О смерти.
3. О Божіемъ правосудіи.*
4. О храненіи отъ долговъ.
5. О спокойствіи душевномъ.*
6. О возжеленіи богатства.
7. Езуїта Сидронiя: ода о уединеніи, et caetera. (Переклади 2—7 всі з Плутарха).

У сей список ввійшли *не всі* твори Сковороди. Треба ще додати: 1) Начальная дверь ко христiанскому добронравію, 2) Благодарный Еродiй, 3) Басни Харьковскiи, 4) Садъ Божественныхъ пѣсней. І се ще не всі.

Даруючи, посилаючи свої твори приятелям, Сковорода, звичайно, додавав листи замість передмов до тих творів. Напр., посилаючи Михайлові Ковалінському (своєму бувшому учневі і приятелеві) твір „Брань Михайлова со Сатаною“, автор пише в листі: (даємо переклад)

„Возлюблений друже Михайле! Прийми од мене й сю книжечку в подарунок тобі, твоім іменем означену. Ім'я Михайла прийняв еси, то прийми й серце його...“ „Ся книжечка виводить на піднебесний розгляд два серця—ангельське і сатанинське...“ В кінці листа сказано: „О, досить, досить! Се, де наш Яков покоївся і спав; там спав у Хароні, у місті любові!—Бачиш, милий Михайле, се, де покоїться друг твій, старець Варсава Данило Мейнгард. ¹⁾ Червня 19 дня 1788 р.“

Ось іще виїмки з листа до того ж М. Ковалінського:

„З Ольшанської Іванівки 1790 року, вересня 26. Наймиліший за всіх, чоловіче Михайле! Мир тобі,

¹⁾ Як ми вже поясняли, Сковорода часом підписувався іменем *Данила Мейнарда*, швейцарського ученого, котрого ученик Сковороди Ковалінській бачив колись під час своєї подорожі і потім казав, що Мейнгард дуже подібний до Сковороди. Підпис *Варсава* значить *син Сава* (старо-гебрейське слово *вар* чи *бар* значить *син*). Під латинськими і грецькими своїми писаннями Сковорода підписувався: *Gregorius Sabbin* або *Γρηγόριος Σαββίνος*. Батькове ім'я *Сава* значить у старо-гебрейському *спокій, мир*; через те Сковорода іноді називав себе *син Мира* = *Вар-Сава*.

муже божественних бажаннів... Мати моя Малоросія, а тітка моя Україна посилають тобі подарунок, малорослу мою дочку Авигею: „Икону Алквіадську“. Прийми її, і, як Давид, втішайся нею. Вона не лицем, а серцем гарна, і вся слава її в середині її. Вона тобі породить єдиного тільки сина, котрий єсть правдивий початок. З нею розмовляючи, розмовляєш зо мною. Серце моє в ній, а її в мені...“

„Коли Бог поможе, у слід Авигеї ще два мої си-ночки виправляють крильця і збираються до вас летіти: „Древній мир“ і „Михаил. боряй Сатану“. Вони вродилися для тебе і присвячені від самих пелюшок твоєму духові, як се видно з прольога. Будь же їм отцем і заступником вівіки“. „Нині скитаюся у мого Андрія Івановича Ковадевського. Маю для мого монашества повний спокій, краще Бурлука. Земелька його на горах, багата лісами, садами, шпилями, криницями. На такому місці я вродився близько Лубень. Та нічого мені не треба, окрім спокійної келії. Нехай же ся втіха мені буде, її люблю я від молодечих літ... О, наймиліший органе, єдина голубице моя, Біблія! О, коли б збулося на мені теє! Давид мельодично виграває дивно, на всі струни ударяє, Бога вихваляє! Для того їм і п'ю; нехай же з нею (Біблією) поживу і умру з нею. Амінь! Твій друг і брат, слуга і раб Григорій Варсава Сковорода, Данило Мейнгард“.

Подаємо ще виїмки з листів до священника Якова Правицького.

„1787 р. Квітня 25. З пустині Маначиновської. Не клопочися за розмову „Марко“. Він завжди єсть ваш і вернеться до твоєї книгозбірні. „Лотову жену“ хочеться закінчити... Що бо єсть мені миліше на небі, або на землі, як навчатися святині? В їй єдиній житиму і вмру. Помалу-малу відходимо від тліни тілесної, і се єсть блаженна і вседневна смерть; наближаємося до Господа, що єсть Святиня, Кефа і Воскресеніє наше...“ „О, Воскресеніє, хоч мир не вірує в його! Як солодко втішаєш серце моє!...“ „Кінчаючи „жену Лотову“, маю здобути собі втіху і радість з нового вина з новим моїм Лотом, Христом Ісусом, маючи обручення з ним по вірі Божій...“

З иншого листа до того ж священника Правицького:

„1787 р. Січня 18. З Гусинки.—Дух правий обнови во утробі моїй. Коли хто не має нового серця, тому весь світ єсть ветха ветошь. Коли чия душа тужить, тому весь світ плаче. Коли чие серце мучиться і стражде, тому цілий рік без свята. Коли чий дух одчаєм захолював, тому цілий рік без весни. А коли чий розум мертвий, тому весь вік без життя! О милий мій друже Якове! Зблуймо геть увесь ветхий квас мирський. Утворимо нове серце. Оді-

немося в шати нової нетлінної надії, в утробу братолюбія. Тоді нам все створіння просвітиться; цілий світ заграє і затанцює. І буде нам всякий день—*Великдень...*"

Х.

Байки і псалми.

Окрім невеликих трактатів релігійно-філософичних, Сковорода писав ще байки і вірші. І в сих творах він хотів досягати того ж самого, іти до тієї ж цілі, розкривати ті самі думки. Тільки що сі твори, байки й вірші мали бути більш популярні, показувати ті думки більш наочно, зрозуміло і для дитини.

Сковородини байки, що до форми своєї,—се власно маленькі оповідання навчаючого, дидактичного змісту, або те, що зветься „притчами“. Сам Сковорода давав такі пояснення до своїх байок, посилаючи їх до приятеля: ¹⁾

„Милий приятелю. У сьомому десятку сього віку, відставши від учительських обов'язків і самітно перебуваючи близько Харькова в лісах, полях, са-

¹⁾ Лист, писаний в с. Бабаях р. 1774 до А. К. Панкова.—
Іподаємо виїмки в перекладі.

дах, селах і на пасіках, навчав я себе добродітели і навчався в Біблії. При тому добрими забавками втішаючись, написав півтора десятки байок, ще як не був з тобою знайомий. А сього року в селі Бабаях я збільшив їх число удвоє. Як писав додаткові, то мені здавалося, що ти завжди при мені, ухвалюєш мої думки, беручи в їх участь. Дарую ж тобі три десятки байок,—тобі і подібним до тебе.

„Отцева кара має в гіркості своїй солодкість, а мудра забавка ховає в собі силу“.

„Порожню пиху стрічають по виду, випровожаять по сміху; а розумний жарт має поважний кінець. Нема смішніше, як мудрий вигляд з пустим потрохом; і нема веселіше, як смішне лице з утаєною цінністю...“ „Я і сам не люблю фальшивої маски тих людей і діл, що про їх сказано в українській приказці: „шумить-гремить,—а що там?—Кобиляча мертва голова біжить...“ „Я люблю те, що зверху ніщо, а всередині щось: зверху вигадка, а всередині—правда“.

„Друже мій, не маловаж байок. Байка і притча єсть те саме... Байка тоді буває гидка і бабська, коли в низькій і смішній своїй шкурці не ховає зерна правди: тоді вона подібна до горіха-свистуна (що черви зерно виїли)...“ „Іноді в лахмітті ховається дорогоцінний камінь. Як обряд без сили Божої порожній, так і байка без правди“...

„Бо для чистих усе єсть чисте, оскверненням же і невірним ніщо не чисте; бо осквернився їхній розум і серце“.

„Сей забавний і фігурний рід творів був звичайний у самих стародавніх любителів мудрости. Лавр і зімою зелений; так мудрі і в забавках розумні, в вигадках правдиві. Правда гострому їхньому зору не здалека мріла, як темному розумові, а ясна, як у дзеркалі, уявлялася. А вони, побачивши живий її образ, уподобили її ріжним тлінним фігурам“.

„Ніякі фарби не пояснять троянду, лілею, нарциса так жваво, як прегарно у їх утворює невидимою Божу правду тінь небесних і земних образів. Звідти народилися символи, притчі—байки, подобія, приказки“.

„І не дивно, що Сократ, коли йому внутрішній геній велів писати вірші, то він вибрав Езопові байки“.

„Прийми ж, милий приятелю, добрим серцем сю не без смаку від твого друга воду думок. Не мої сі думки і не я їх вигадав: правда не має початку! —Знаю, що твій тілесний тулуб дуже одріжняється од мого опудала; але нехай дві неоднакові посудини одним наповняться єлеєм. Нехай буде одна душа і одно серце. Се й єсть дійсна приязнь—єдність думок. Все не наше, все загине, і самі опу-

дала наші. Самі тільки думки наші завжди з нами; сама тільки правда вічна. А ми в їй, як яблуко в зерні, заховаємось...“ „Вживай же, доки вживатимеш з Богом щось краще. Милій приятелю, твій вірний слуга, любитель священної Біблії Григорій Сковорода“.

З цього листа добре видно, як сам Сковорода дивився на свої байки—притчі. Вони за життя автора не друкувалися, як і інші його твори, а ходили між любителями в рукописах.

Читати байки легше, ніж інші твори Сковороди. Се єсть прості оповідання, де думка автора пояснена пригодами, „фігурами“, образами. І мова в байках трохи краща, хоч і тут вона все ж мішана, чудернацька. Треба було виступити в літературі Котляревському і Квітці з живою українською мовою, щоб показати всім, яка має бути добра письменницька мова. А тоді, за часів Сковороди, ніхто ще цього не знав і таких зразків не бачив.¹⁾

¹⁾ На зразок того, як писав Сковорода, подаємо початок його листа до свящ. Пправицького тим правописом, яким сей лист написаний. 1792го гда. Генв. 5го и^з Гусінки. Во^злюбленны“ Друже и Брате во Хртѣ, Іакове! Радунся с' любезною Христиною, и со Чады в новы“ сей год! О Бже! Ей! мнѣ давно скучно, что с' Вами не бесѣдую. Аще и сію Зиму или Вѣсну не совлеку моего тѣлеснаго брэннаго линовища (Ехивіа) потщуся видѣти вас, и насладитися бесѣдою во Хтѣ, иже мя вѣст' и а^з єго.. Нынѣ-же Голубиными Любви Крилами вас посѣщаю...“

Ось дві байки Сковороди в перекладі (усіх байок 30).

Два цінні камінці: Алмаз і Смарагд.

Дуже гарний Смарагд, що був при королівському дворі у славі, пише до свого приятеля Адаманта (Алмаза) так:

Милий друже! Жаль мені, що не дбаєш за свою честь і живеш, як закопаний у попелі. Твоя талановитість мені відома. Вона достойна почесного і видатного місця; а тепер ти подібний до світильника, схованого під накриттям. На що здався наш блиск, коли він не дає здивування і веселости народньому окові? Того тобі бажаючи, застаюся друг твій Смар...

Відповідає Алмаз: Дорогий друже! Коли ми блищимо на видному місці, то лиш даємо поживу народній пустославі. Нехай краще дивляться на сіяючі небеса, а не на нас: ми лиш слабкий відблиск небес. А ціна наша або честь завжди при нас і в середині нас. Ті, що нас шліфують, не дають нам того блиску, а лиш відкривають його. Він не більшає від видного місця і людської хвали і не меншає від призирства, забуття і хули. В сих думках застаюся друг твій Адам...

Сила. 1) Ціна і честь—теж саме. Хто того не має в собі, а приймає фальшиве свідоцтво (ознаки) на себе, той надіває вид фальшивого алмаза і злодійської монети. Неправильно говорять між народом: зробили Оврама чесним чоловіком; а треба б сказати: посвідчили перед народом за честь Овравову. Освіта або віра Божа, милосердіє, великодушність, справедливість, постійність, ціломудріє... Ото ціна і честь наша! Давня приказка каже: дурний шукає місця, а розумного і в куточку видно*.

1) *Сила* при байці—се наука, яка з байки виводиться, розуміння її.

Орел і черепаха.

На похилому над водою дубі сидів орел; а поблизу черепаха своїй братії проповідувала таке: нехай воно пропаде, щоб літати. Покійна наша прабаба — дай, Боже, їй царство небесне — навіки пропала, як видно з історії, через те, що тій проклятій науці літання почала була навчатися в орла. Сам сатана тую науку вигдавав...

— Слухай ти, дурна! — перервав її проповідь орел. — Не через те загинула премудра твоя прабаба, що літала, а через те, що взялася за те діло не згідно з своєю природою; а саме літання не гірше від плазування...

Сила. Жага слави і ласих втіх потягла многих до становища, противного їхній природі. І тим більше їм шкода буває, чим поважніше становище; рідко кого мати родила, наприклад, здатного до філософії або до ангельського життя (монашества).

* * *

Окрім трьох десятків байок, що складають один збірник, Сковорода ще розсипав немало байок і притч в інших, більших своїх творах.

Так саме й вірші його не всі містяться в його збірнику, що зветься „*Сад божественних пісень*“: там тільки 30 віршів, а ще багато їх розсипано в інших його творах. Ще є й такі, що не ввійшли ні в згаданий збірник, ні в інші твори. Писав Сковорода вірші й латинською мовою, давав також переклади з античних римських письменників (Віргілія, Горація, Овідія).

Як читаємо тепер Сковородини вірші, знаючи, як кохався автор у словесному мистецтві і що мав він натуру дійсно поетичну і музикальну, то живий

жаль бере за серце.. Жива думка, шире серце, і така важка, застаріла нікчемна словесна форма! Се—насліддя Київської академії часів її занепаду.

І все ж, навіть при таких тяжких умовах, навіть у такій важкій формі, Сковородини вірші—„псалми“ знаходили собі дорогу між люде. Грамотії їх списували, як списував малий Т. Шевченко („Та й списую Сковороду, або Три царіє со дари...“). Їх переймали сліпі кобзарі й лірники, перетворювали потроху мову і співали на базарах, при дорогах, на гробовищах... Такі перетворені народом, або кобзарями, псалми ставали вже народніми і широко розходилися по всій Україні.

Зміст віршів—благочестивий; через те й збірник їх зветься „божественними піснями“. Вони вродилися з тих же думок і настроїв, що й інші твори нашого філософа.

Ось зразки його віршів без перекладу, але нашим новим правописом.

Пісня 3-я.

Весна люба, ах, пришла! Зима люта, ах, пройшла!
Уже сади росцвіли і солов'їв ізвели.

*

Ах ти, печаль! Проч отсель! Не безобразь красних сел.
Біжи собі в болота, в подземнії ворота.

*

Біжи собі проч во ад! Не для тебе рай і сад.
Душа моя процвіла і радостей навела.

*

Щаслив тот і без утіх, хто побідил смертний гріх.
 Душа єго—Божий град, душа єго—Божий сад.

*

Всегда сей сад даєт цвіти, всегда сей сад даєт плоди.
 Всегда весною там цвітет і лист єго не опадєт.

*

О Боже мой, ти мні град! О Боже мой, ти мні сад!
 Невинность мні—то цвіти, любов і мир—то плоди.

*

Душа моя єсть верба, а ти єси їй вода.
 Питай мене в сій воді, утіш мене в сій біді.

*

Я нічого не боюсь, одних гріхов я страшусь.
 Убий во мні всякий гріх: се ключ моїх всіх утіх! ¹⁾

З пісні 9-ої.

Голова всяка свой імієт смисл.
 Сердцу всякому своя любов.
 І не однака всім живушим мисль.
 Тот овец любить, а тот козлов.
 Так і мні вольность одна єсть правна,
 І безпечальний, препростий путь.
 Се моя міра в житїї главна;
 Весь окончиться мой циркуль тут.

Отак, як ото малий Т. Шевченко „списував Сковороду“, —отак списували його вірші грамотні люде,

¹⁾ З давніх давен у нас писали правописом *церковним*, при чому буква ѣ вимовлялася, як і, або і, так навчали і в школах, напр., писали *лѣтера*, *конѣ* (вимовляли *літера*, *коні*). Отак писав і Сковорода, і се дуже маскує дійсну його вимову. Але ми добре бачимо, що й він вимовляв ѣ як і, або і. Коли він пише славянськими буквами, то так: *Бѣлгород*, а коли латинськими, то, напр., знаходимо такий заголовок віршу: „*In natalem Bilogrodensis Episcopi*“. Він у віршах римує такі слова: „моих—утѣх“.

школярі й по інших місцях на Україні. Списував і Котляревський, вчившись в семінарії. Тільки що на руках ходили часом Сковородини пісні в підправленій редакції, іноді й зовсім перетворені. Важка мова замінялася потроху більше живою, а часом і самий зміст ставав ближчим до життя.

Іван Котляревський, починаючи велике діло відновлення нашого народнього письменства, не за недбав і того доброго, що було утворено до його; він використав для своїх драматичних творів гарні народні пісні, не забув і пісень Сковороди, взяв більше популярну з їх: „Всякому городу...“—тільки не в первісній редакції Сковороди, а в популярній переробці, як її знали люде і співали кобзарі. Ось та редакція:

Всякому городу прав і права.

Всяка імієть свій ум голова.

Всякого прихоті водять за ніс,

Всякого манить к наживі свій біс.

Лев роздирає там вовка в куски;

Тут же вовк цапа скубе за виски.

Цап у городі капусту псує;

Всякий з другого бере за своє.

Всякий, хто вище, той вижчого гне;

Дужий безсилога давить і жме.

Бідний багатого певний слуга,

Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк; хто не маже, то дуже скрипить;

Хто не лукавить, то ззаду сидить.

Всякого рот дере ложка суха...

Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха!

Тут, як бачимо, дається досить влучна і досить гостра сатира на громадянське життя. Якогось моралізування, звичайного у Сковороди, тут не бачимо й сліду... А ось первісна редакція тієї пісні, що в збірнику Сковороди стоїть під номером 10-м.

Всякому городу нрав і права;
Всяка імієт свой ум голова.
Всякому сердцу своя єсть любов.
Всякому горлу свой вкус єсть каков.
 А мні одна только в світі дума,
 А мні одно только нейдет з ума.

.
Строїт на свой тон юриста права.
С діспут студенту трещит голова.
Тїх безпокоїт Венерин амур.
Всякому голову мучит свой дур.
 А мні одна только в світі дума,
 Как би умерти мні не без ума!

Кінчається пісня тими рядками про смерть, котрі ми вже подали в кінці розділу VI-го.

Пісня 12.

Не пойду в город багатий. Я буду в полях жить.
Буду вік мой коротати, где тихо время біжить.
 О дуброва! о зелена! О мати моя родна!
 В тобі жизнь увеселенна, в тобі покой, тишина.

*
Города славни, високі на море печалей пхнут.
Ворота красни, широкі в неволю горку введуть.
 О, дуброва!... (і далі).

*

Не хочу їздити на море, не хочу красних одерж:
Под ними криється горе, печали, страх і мятеж.
О, дуброва!... (і далі).

*

Нічого я не желатель, крім хліба да води.
Нищета мні єсть приятель; давно ми с нею свати.
О, дуброва!... (і далі).

*

Здравствуй, мой милий покою! во віки ти будеш мой.
Добро мні бити с тобою: ти мой вік будь, а я твой.
О, дуброва! о свобода! В тобі я начал мудріть.
До тебе моя природа, в тобі хещу і умріть.

Пісня 18.

Ой, ти птичко жолтобоко,
Не клади гнізда високо!
Клади на зеленой травкі
На молоденькой муравкі.
От ястреб над головою
Висит, хощет ухватить;
Вашою живет он кров'ю,
От, от, кохті он острит!

*

Стоїт явор над горою,
Все кивает головою.
Буйни вітри повівають,
Руки явору ламают.
А вербочки шумят низько
Волокут мене до сна.
Тут течет поточок близько
Видно воду аж до дна.

Кінець цієї пісні ми вже подали у розділі III.

Пісня 24-та єсть переклад з латинської мови, як каже Сковорода, „римського пророка Горація, перетолкована малоросійським діалектом...“ Як бачимо, мову своїх творів Сковорода вважав „малоросійською“, хоч йому, звичайно, відома була і дійсна, жива народня наша мова і народні поетичні твори, зложені тією живою мовою. Він, що мав такий хист до музики і до поезії, не міг не милуватися дивною красою української народньої пісні.

Навіть сам він у своєму поважному творі „Притча, нареченна Еродій“ в кінці подає зразок народньої пісні, яку й сам мабуть виспівував хлопцем:

„Соловеечку, сватку, сватку!

Чи бував же ти в садку, в садку?

Чи видав же ти як сіють мак?

—Ось так, так сіють мак.

А ти, шпачку, дурак“.

„Сію пісеньку,— каже Сковорода,—мальчики, составив лик, сірічь хор или хоровод, домашнії єго півчі, во увеселеніє співали святому блаженному єпископу Іосафу Горленку“.

Нераз можна дослідити дивну річ, як чоловік з великим розумом і хистом, працюючи в своїй сфері, підходить дуже близько до тайни, котру треба відкрити; а не догадається, не відкриє; і, як Мойсей, дійшовши до самого порога землі обітованної, не ввійде в неї.

І мусить ще прийти хтось молодший з нового покоління, щоб переступити поріг... Так було і в справі нашого слова. Тоді, як Сковорода писав свої твори, у Полтаві народився Іван Котляревський (1769 р.), якому судилося вступити в „обітованну землю“ живого нашого слова, відкрити для культури новий світ.

XI.

Невмируща пам'ять.

Давно почив наш мандрівний філософ, а пам'ять зоставив про себе невмирущу.

Його ученик і приятель Михайло Ковалінський написав дуже гарно „Житіє Сковороди“. Воно не було в свій час надруковане, тільки ходило між освіченими людьми в рукописах. ¹⁾ Потім і інші письменники збирали і записували та в часописах містили згадки про дивне життя „старця Сковороди“.

Найбільше стали згадувати за його у столітні роковини з дня його смерти у 1894 році. Тоді видані були його твори наново, появились в часописах огляди його життя і праці. І з того часу інтерес до Сковороди серед учених людей все збільшується. ²⁾

А серед широкого громадянства, серед народу ніколи не зникала пам'ять про дивного мандрівного філософа. Правда, що широке громадянство не

¹⁾ „Житіє“ широко використав Г. Данилевський, написавши в шестидесяті роки минулого століття добру працю про Сковороду. Саме „Житіє“ вперше надруковано у „Кіевск. Стар.“ року 1886.

²⁾ Огляд творів Сковороди і літератури про його у ювілейному виданню: „Сочиненія Гр. Сковороды, собранія и редактиров. проф. Д. Багалѣмъ“. Харькѣв. 1894.

читало і не знало творів Сковороди, окрім 2—3 псалмів. На народ зробило велике вражіння саме життя філософа, що зрікся всякого маєтку, служби, кар'єри, заробітків; не мав свого кутка, притулку на світі... І все те зробив він, щоб найближче підійти до ідеалу вільного життя, вільного від усіх суєтних турбот і компромісів, щоб дбати про душу свою, йти спасеною стежкою і вести за собою братів-людей.

Поки Сковорода жив і працював між людьми, то не мало було таких, що з його сміялися, ганьбили його, вказували на де-які його слабости. Єсть низькі душі й між „ученими“, „освіченими“, що раді бувають побачити, як орел одного разу летів не вище курятника. Вони страшенно і безсоромно радіють і регочуть, як побачать, що й великий чоловік має слабости. Про таких людей сам Сковорода писав: „Подлість чим у ближчу знайомість входить, тим більше до великих діл і персон свою пошану втрачує“.

Та все те з часом минає. Помер великий чоловік, померли всі його людські слабости; а дух його величній живе і сіяє вічною силою і красою. Минається, забувається, як дим за вітром розходиться усе випадкове, тимчасове, і зостається жити чисте, велике, вічне.

Не малий слід залишив він і в душах того покоління, яке ще знало живого Сковороду. Тодішні пани на Слобожанщині (звичайно, не всі, а ті, що мали живі душі) прислухалися до його голосу, до його поклику, навчалися від його. Він був для того краю, як кажуть, цілою академією і університетом. І вплив Сковороди скоро виявився: через кілька років по його смерті громадянство почало жваво дбати за утворення університету в Харькові і зібрало жертв велику для того часу суму—більше 600 тисяч карб. Серед жертвователів було найбільше учеників і приятелів Сковороди. Університет був відкритий у Харькові року 1805. Се був перший університет на цілій Україні.

На своє діло Сковорода дивився, як на діло і подвиг пророка; він цілий свій вік, без утоми, живим словом, писаними творами і прикладом життя свого робив теє діло, кликав людей на спасену стежку, кликав до самопізнання і до побіди духовних сил над фізичними. Він казав:

„Важніше діло Боже єсть одну безпутну душу оживотворити і врятувати, аніж з нічого утворити нову планету, населену беззаконними“.

І він творив „діло Боже“.

Православна церква, скована ланцюгами російського бюрократизму, занепадала і завмирала.

Церква на Україні, що була колись здатна рятувати людські душі і вести їх спасеною стежкою, де-далі втрачувала тую здатність. Вона навіть не могла використати таку велику і здорову силу, як Сковорода,—і він пішов мимо. Не хотів він заводити ніяких сект, а вийшло так, що його твори знайшли собі стежку до серця сектантів, бо в їх було ще справжнє духовне життя. Відомо, що де-які твори Сковороди дуже шанувалися і шануються у духоборів і молокан. До тих творів належать: „Дружня розмова о душевнім мирі“, „О пізнанні себе“, короткий підручник „добронравія“ і де-які псалми, що їх співають сектанти на своїх святочних зібраннях.

Де-які пісні Сковороди, як ми вже згадували, давно пішли в народ; їх співали кобзарі й лірники.

Темна ніч була тоді на Україні, як жив і творив свій подвиг Сковорода. Він же сам і поміг, щоб почало розвиднятися. Його вплив відчуваємо і на новій нашій літературі з самого її початку.

Та все ж у нас іще мало використана така велика сила, як Сковорода. Його мало хто читає,—і через важку мову, і ще більше через втрату в громадянстві інтересу до духовних творів. Інтерес до таких творів був і зостається досі дуже поширений у народів протестанського заходу, в Англії, Америці. У свій час Сковорода певно відчув той інтерес у

Німеччині, як мандрував у тих сторонах. Мабуть і в нас оживе той інтерес і тоді звернуться до творів Сковороди.

Не все ж буде наше громадянство блукати в нетрях безпринципности, старого і нового суєвірства; треба ж буде йому подбати про „душу свою“, про сталий світогляд, певний, здоровий ідеал.

Треба утворити популярне видання творів нашого філософа в доброму перекладі з поясненнями і тоді вони швидче поширяться і робитимуть те діло, на яке призначив себе Сковорода, кажучи: „Аз на сіє родихся, да свідѣтельствую истину“.

Року 1919, Полтава.

З творів Гр. Сковороди.

ПЕРЕДМОВА.

В сій книжці подали ми немало зразків *дрібних* творів і листів нашого філософа. Тут, у додатку, подаємо ще деякі поважні його твори в перекладі нашою звичайною мовою.

Свої релігійно-філософичні твори Сковорода складав, звичайно, в формі розмов між двома або кількома особами; і кожний такий твір зветься „діалог“, „розглагол“, або „бесіда“. Один твір з тих, що ми подаємо, не має форми розмови,—се підручник для Харківського колеґіума—„Поради для доброго християнського життя“.

Звичаєм тодішньої богословської школи, Сковорода будує свої твори на текстах з Біблії і тих текстів у його часом буває дуже багато. Окрім того, у його творах всюди багато натяків на ті чи інші біблійні події, котрі він бере, звичайно, символічно, а не буквально. Не треба забувати, що наш філософ загально брав Біблію, як світ символічний*

За наших дідів і прадідів грамотні люде добре знали Біблію, як і тепер знають в сторонах протестанських. Але тепер у нас те знання не поширене; через те читання таких творів, як Сковоро-

дини, стає важким для сучасного читача. Бо сей читач здебільшого не знає біблійних текстів і може не зрозуміти натяків на біблійні події. Окрім того, Сковорода писав важкою мовою, яка вживалася в нашому письменстві за тих часів. І самі речі, які трактуються в творах Сковороди, часом не легкі для розуміння звичайного читача, котрий взагалі мало інтересується „духовними“ творами, абстрактними, філософичними питаннями.

Щоб легше було читати Сковороду, я зробив переклад де-яких його творів, переклад потроху скорочений. Скорочення пороблені здебільшого там, де автор наводить багато біблійних текстів, котрі нездатні переконати сучасного читача. Взагалі скорочення пороблені невеликі і з тим, щоб читач, нічого не втрачуючи, міг легше читати. ¹⁾ Де була потреба, додані пояснення.

Легший до читання твір („Початкові двері до християнського доброго життя“) я поставив на переді. Інші ж твори ²⁾ трудні для читання і для перекладу. Чудна, туманна мова, вся основана на особливому символізмі, незвичайне вживання слів, маса біблійних текстів і натяків на біблійні пригоди, тексти латинські і грецькі,—все те робило мою роботу трудною; немало годин праці часом

¹⁾ Місця, проминути в перекладі, зазначені короткими лініями---

²⁾ Окрім дрібних, зразки котрих ми вже подали.

ішло на одну сторінку, щоб досягти можливої ясности викладу.

Все те робилося зо всякою пошаною до нашого філософа в надії, що наша праця допоможе його творам пійти в широкий світ, робити те діло, на яке призначив їх автор.

У нас знають і шанують ім'я Сковороди; тепер може трохи більше знатимуть у ширших колах і його думки, твори.

Гр. Коваленко.

1919.

ПОЧАТКОВІ ДВЕРІ ДО ХРИСТІЯНСЬКОГО ДОБРОГО ЖИТТЯ.

Твір Гр. Сковороди, написаний 1766 року для
Харківського колегіума. Скорочений переклад.

В С Т У П.

Дякувати блаженному Богові, що потрібне зробив
нетрудним, а трудне непотрібним.

Нема нічого солодшого для людини і нічого по-
трібнішого, як щастя, і нема нічого легшого, ніж се.
Дякувати блаженному Богові!

Царство Боже в середині нас. Щастя в серці,
серце в любови, любов же в законі Вічного.

— — — —

Що було б тоді, коли б щастя, наймиліше і най-
потрібніше для всіх, залежало від місця, від часу,
від плоти і крові? Скажу ясніше: що було б тоді,
коли б щастя помістив Бог в Америці, або на Ка-
нарських островах, або в азійтському Єрусалимі,
або в царських палатах, або в часах Соломонових,
або в багатствах, або в пустині, або в чинах, чи
в науках, чи в здоровлі? Тоді б і щастя наше, і
ми з ним були б бідні. Хто міг би добратися до
тих місць? Як можна всім народитися в одному
якомусь часі? І як можна поміститися всім в од-
ному чині або стані?

Яке ж то й щастя, збудоване на піску плоті, на обмеженому місці і часі, на смертній людині? Чи не се ж і єсть трудне? Дійсно, трудне і неможливе. Дякувати блаженному Богові, що трудне зробив непотрібним!

Нині чи хочеш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй по планетах, не тиняйся в палацах, не плазуй по земній кулі, не броди по Єрусалиму... Золотом можеш купити село,—річ трудну, бо не вельми потрібну. А щастя, як річ найбільш потрібна, дається всюди даром. Повітря і сонце завжди з тобою, всюди і даром; а все те, що від тебе геть тікає,—знай, що воно чуже і не вважай за своє. Все те єсть зайве і лишнє. — — Тим то воно й трудне. Ніколи б воно від тебе не розлучилося, коли б було дійсно потрібне.

Дякувати блаженному Богові: щастя не залежить ні від неба, ні від землі.

— — — — —

Одно тільки для тебе потрібне, воно ж тільки й добре, й легке, а все инше єсть трудність і недуга. Що ж єсть те єдине?—Бог. Вся тварь єсть сміття, руїна, бруд, — —, а те, що миле і потрібне, єсть єдине всюди і завжди. Але се єдине держить у своїй жмені все—і порох плоті твоє. Дякуватимем же блаженному Богові, що все нас покине, і все для нас трудне, окрім того, що потрібне, миле і єдине.

Багато тілесних потреб чекають тебе, а для серця твого єдине єсть на потребу, і там Бог і щастя. Не далеко,—близько воно: в серці і в душі твоїй. До сього ковчегу веде і наша десятиголова розмова, так наче через десятеро дверей; а я жадаю, щоб душа твоя, як Ноева голубиця, не знайшовши ніде спокою, повернулася до серця свого, до Того, Хто поживає в серці твоєму. — — — Сього жадає Григорій, син Сави, Сковорода.

Підвалини розмови: 1) Правда Господня зостається навіки.—Вовіки, Господи, слово Твоє триває.— Слово стало тілом і вселилося в нас. Посеред вас стоїть Той, що Його не знаєте.

Голова I. Про Бога.

Цілий світ складається з двох натур: одна видима, друга невидима.

Видима натура зветься тварь (створіння), а невидима—Бог.

Ся невидима натура, Бог, все створіння наповняє і содержує; всюди завжди був, єсть і буде. Напр., людське тіло видиме, але той, що його наповняє і содержує, розум,—невидимий.

¹⁾ Звичаєм тодішньої академічної школи Сковорода завжди буде свої розмови на біблійних текстах.—Гр. К.

З цієї причини у стародавніх народів Бог називався *розумом* *всесвітнім*. Йому ж тоді були різні ймення, напр., *натура*, *істнування*, *вічність*, *час*, *доля*, *неминучість*, *фортуна* й ин.. А в християн найвидатніші йому ймення суть: *Дух*, *Господь*, *Царь*, *Отець*, *Розум*, *Правда*. Останні два ймення здаються більш відповідними; бо розум зовсім не єсть матеріальний, а правда вічним своїм істнуванням протилежна непостійній (мінливій) матерії. — — —

Голова II. Про віру всесвітню.

Як тепер мало хто розуміє Бога, то недивно, що й у старовину помилялися і вважали за Бога матерію, а потім і все своє богопочитання віддали на посміх.

Все ж всі віки і народи завжди однаково вірили, що єсть якась тайна, якась сила, що всюди розливається і всім володіє.

Через те для чести і пам'яті її по всій землі всенародно були завжди присвячені особливі будинки, та й тепер всюди діється те ж саме. І хоч, напр., підданний може часом помилятися і вважати камердинера (лакея) за самого пана,—отже ніхто не буде суперечити, що єсть дійсний пан, котрого підданний може і в вічі не бачив.

Підданим того Пана єсть кожний нарід, і однаково кожний визнає перед ним рабство своє. Така віра єсть загальна і проста.

Голова III. Промисел загальний.

Блаженна духовна натура цілий світ содержує, так наче машинистове мистецтво содержує рух годинника і, як доброзичливий отець, дає істнування всякому створінню.

Сам одушевляє, годує, впорядковує, обороняє і по своїй же волі, котру за стародавніх часів розумні звали загальним законом,—знов у брудну матерію, або в грязь повертає;—те ми звемо смертю.

З сієї причини розумна старовина рівняла його з математиком або геометром, бо без перестану управляється в пропорціях або розмірах, виліплюючи в ріжних фігурах; напр., трави, дерева, звірів і все инше; а гебрійські мудреці прирівняли його до гончаря. Сей промисел єсть загальний, бо він торкається доброго стану всіх тварів.

Голова IV. Промисел особливий для людини.

Сей найчистіший, всесвітній, всіх віків і народів розум подав нам, як криниця, всі мудрости й мистецтва, потрібні для життя. Але нічим так від його не наділений добре всякий нарід, як тим, що дав нам саму найвищу свою премудрість, котра єсть його природній портрет і печатка.

Вона перевишає всякі инші духи або думки.

Вона подібна до найкращої архітектурної сіметрії, або моделі, котра лежить непомітно у всьому матеріалі будови, роблячи її кріпкою, спокійною, тривкою.

Отак точнісінько вона у всіх сугавах і частинах корпусу політичного, що з людей, а не з каміння складається, тайно розлившись, робить його міцним, мирним і благополучним.

Коли, напр., якийсь рід, або місто, або державу по сій моделі збудовано, то воно буває тоді раєм, небом, домом Божим... І коли один якийсь чоловік по тому ж зразку збудує життя своє, то в йому тоді буває страх Божий, святиня, благочестіє і ин. І як в тілі людському один розум, але ріжно в ріжних частинах виявляється,—отак і в згаданих громадах, з'язаних сею премудрістю, Бог через ріжні частини (члени) ріжні виявляє дії для загального добра.

Вона для всіх наших справ, діл і річей єсть душа, добро і краса, а без неї все мертво й гидке... Ми народжуємося всі без неї, але для неї. Хто має більше здатну до неї натуру і охоту, той благородніший, гостріший; і хто більшу бере в ній участь, той відчуває в собі найбільшу, дійсну, хоч і незрозумілу втіху.

Отож вона й єсть пресвітле лице Боже, котрим він з часом, відбившись у душі нашій, перетворює

нас із диких і брудних монстрів або калік у людей, здатних до громадської згоди, незлобних, стриманих, великодушних і справедливих.

— — — — —

Вона одріжняє нас од звірів милосердієм і справедливістю, а від худоби стриманістю і розумом; і єсть вона не що инше, як блаженний образ Божий, тайно в серці написаний, сила і закон всіх наших рухів і діл.

В той час серце наше стає чистим джерелом благодійности, що невимовно веселить душу. І тоді то ми буваємо дійсними душею й тілом людьми-подібними до придатного на будівлю чотирьохкутного каміння, з котрого будується живий дом Божий, в котрому Він особливою царствує милостю.

— — — — —

Хоч вона зокола незавидна й нікчемна, зате всередині поважна й прекрасна; подібна до маленького зернятка, в котрому ховається ціле дерево з плодами і листям; або до маленького простого камінця, в котрому ховається величезна пожежа. Для означення її вживалися різні образи, печати, вузли, різні в різних віках і народах.

Її то був вузел, напр., змії, повішений на кілку перед жидами.

Її герб: голуб з оливною віткою в роті. Являлася вона в образі льва і ягняти.— — — — —

А за часів пізніших показалася вона в образі людським, вчинившись Богочоловіком.

Яким способом ся Божа Премудрість народилася від Отця без матери і від Діви без отця, як вона воскресла і знов до свого Отця вознеслася, і инше,— про се не намагайся дізнатися, бо в сій, як і в інших науках, єсть тонкості, в котрих може зайняти місце тая недійсна віра, котра зветься теоретичною.

Поводься й тут так, як на опері (в театрі) і вдовольняйся тим, що видно перед очима, а за ширми і за хребет театру не заглядай. Зроблена ся заслона знароще для слабодухих і занадто цікавих; бо подлість, ¹⁾ що більше знайомиться з величними справами і особами, то менше їх шанує.

Нащо тобі питати, напр., про воскресення мертвих, коли й самий дар воскрешати—ніщо не поможе душі ледачій, ні воскрешающій, ні воскрешаємій! Від отаких цікавих народилися розколи, суевірства й инші болячки, котрими вся Європа заклопотана.

Найважніше діло Боже єсть одну безпутну душу оживотворити духом своїх заповідів, аніж із нічого утворити цілу нову планету, населену беззаконниками.

¹⁾ За часів Сковороди слово *подлість* вживалося не як лайливе, а просто для означення низьких, темних людей.—Гр. К.

Вічна ся Премудрість Божа у всіх віках і народах невинно провадить мову свою; вона єсть не що инше, як повсюдної істоти Божої невидиме лице і живе слово, що тайно в середині нас гремить. Але не хочемо слухати його порад,—одні через брак слуху, а найбільше через нещасну упертість, що залежить від недоброго виховання.

Прислухалися нетлінному сьому голосу премудрі люде, що звалися у стародавніх жидів пророками, і з найглибшою обережністю виконували те, що велілося.

Вона єсть початок і кінець усіх книг пророчих; від неї, через неї і для неї все в тих книгах написано.

З сієї причини різні собі імена мала. Вона зветься: образ Божий, слава, світло, слово, рада, воскресеніє, життя, стежка, правда, згода, оправдання, благодать, істина, сила Божа, ім'я Боже, воля Божа, камінь віря, царство Боже і ин. А самі найперші христіяне зовуть її Христом, се б то, Помазанником-Царем; бо сама вона направляє до вічного і тимчасового щастя всі держави, усякі громади і кожного нарізно. — — — — —

Добачав колись Аврам блаженне світло її, і на ній упевнившись, став зо всією родиною своєю

«справедливим, а з підданцями благополучним. Але вона і перше Аврама завжди у своїх прихильників жила.

А Мойсей з незримого того образу Божого, наче плян знявши, написав його просто і грубо найпотрібнішими рисами, і по йому оснував жидівську громаду, зробив її благополучною і здатною до перемоги. Він по-тодішньому написав на кам'яних дошках і так зробив, що незрима Премудрість Божа, наче видимий і смертний чоловік, фізичним голосом до всіх нас промовляє.

Він поділив ту справу на десять частин або пунктів, через те вона й зветься *Десятословієм*.

Голова V. Про Десятословіє.

I. „Я єсть Господь Бог твій; нехай не буде тобі богів інших, окрім мене“.

Ясніше сказати так:

Я голова твого благополучного життя і світло розуму. Стережися, щоб ти не оснував свого життя на інших порадах, мистецтвах і вигадках, хоч би вони й з ангельських розумів вродилися. Здайся на мене кріпко; коли ж, поминувши мене, зложиш вік свій на іншій премудрости, то вона тобі буде й богом, але не дійсним; а через те й щастя твоє подібне буде до фальшивої монети.

II. „Не сотвори собі кумира“ і ин. Отак, як на нікчемному камінні, так і ще більше не велю тобі будуватися на видимостях. Усяка видимість єсть плоть, а всяка плоть єсть пісок, хоч би вона народилася під небесами; і все те єсть *идол*, що видиме.

III. „Не покликайся на ім'я Господа Бога твого даремно“.

Гляди ж найперше: не впади в рів безумства, гадаючи, що в світі нічого немає, окрім видимостей, і що ніби то ім'я се (Бог) пусте єсть. У сій безодні живуть клятви ложні, лицемірство, обман, лукавство, зрада і всіх тайних і явних гидот страхіття. А замість того напиши на серці, що всюди, завжди єсть суд Божий, готовий на всякому місці незримо палити й рубати незриму твою частину, не минаючи й крихти; за всі діла, слова й думки, в котрих *Мене* немає.

IV. „Пам'ятай день суботній“... Через те всюди і в тобі існуючу Величність Божу з вірою і страхом в день воскресний не забувай прославляти. А поклоняйся не самими тільки порожніми церемоніями, а справжнім ділом, щиро беручи зразок з Його. Його діло і вся втіха в тому, щоб кожної хвилини дбати на користь кожного створіння, і від тебе нічого не вимагає, окрім щиросердечного милосердя до ближніх твоїх.

А се дуже легко. Тільки вірь, що сам собі вдесятеро користь чиниш, коли помагаєш иншим, і навпаки.

V. „Шануй отця твого...“

Перше за всіх шануй отця і матір і служи їм. Вони суть видимі портрети тієї невидимої істоти, котра тобі стільки добра дає.

Ось хто твої отець і мати: будь вірний і щирий голові держави, слухняний начальникові міста, ввічливий до священника, покірний батькові-неньці, вдячний учителям і добродіям твоїм. Се єсть правдива стежка до твого вічного і тимчасового щастя і до зміцнення роду твого.

Що ж торкається до інших справ громадських, стережися отсього:

VI. „Не вбивай“.

VII. „Не чини перелюбу“.

VIII. „Не крадь“.

IX. „Не посвідчуй фальшиво“.

— — —

X. „Не жадай жінки щирого твого.....“

Але злий намір єсть насіння лихих діл, котрим нема числа, а серце рабське єсть джерело невичерпане лихих намірів, то не можна по вік твій бути тобі чесним, коли не попустиш, щоб Бог

наново переродив твоє серце... Присвяти ж його щирій любови. У той час враз закрийється в тобї безодня беззаконства... Бог, Боже слово і до того ще Любов,—все то одно те саме.

Сим троїстим огнем палаюче серце ніколи не согрішає, бо злого насіння або намірів не може мати.

Голова VI. Про правдиву віру.

Коли б людина могла скоро зрозуміти ціну великої сієї ради Божої, то могла б її враз прийняти й любити. Але ж тому стоїть на перешкодї грубе, тілесне розуміння, для того потрібна людині *віра*. Вона показує закрите блаженство, наче в підзорну трубу.

При ній неминуче повинна бути *надія*. Вона сліпо і примусово вдержує серце людське при сій правді, не попускаючи хвилювати його бурями інших, сторонніх впливів. Через те уявляють її в образі жінки, що держить якорь. Сі добродітслї ведуть серце людське, наче погожий вітер веде корабля, до пристані *любови* і доручають їй. — —

Голова VII. Благочестіє і церемонія—речі неоднакові.

Усього десятословія сила вміщається в одному тому імені—*любов*.

Вона єсть вічний союз між Богом і чоловіком.

Вона огонь єсть незримий, що ним серце запалюється до Божого слова або волі, а через те і сам Бог має ім'я Любов. Ся Божественна любов має на собі зверхні ознаки, отож вони й звуться церемоніями, образами благочестя.

З того видно, що церемонії при благочестю подібні до листя при дереві, до лушпини при зерні, до компліментів при доброзичливості.

Коли ж ся маска не ховає в собі дійсного, то застається сама лицемірна полуда, а людина застається гробом розмальованим. — — —

Голова VIII. Закон Божий і переказ ¹⁾ (традіція)—речі неоднакові.

Закон Божий застається вовіки, а людські перекази не всюди і не завжди.

Закон Божий єсть плід життя, а переказ—листя.

Закон Божий єсть Боже серце в людині, а переказ єсть фіговий листок, що часто покриває єхидно. Двері храму Божого єсть закон Божий, а переказ єсть прибудований до храму присінок. Скільки присінок далекий від олтаря, а хвіст від голови, стільки далеко лежить переказ від закону.

¹⁾ В оригіналі стоїть *преданіє*, очевидно те, що переховується в церковній науці.—Гр. К.

У нас майже всюди сієї ріжниці не помічали, забувши закон Божий і змішавши з нечистю людською до купи, навіть до того, що людські терені вище ставляться. На їх надіючись, не думають про любов. Щоб збулося сеє: „за переказ ваш зруйнували закон“.

Голова ІХ. Пристрасти або гріхи.

Пристрасть єсть згубне, хоробливе повітря в душі. Вона єсть безпутне жадання видимостей і зветься нечистим і хоробливим духом. Найбільша з усіх єсть зазрість, мати інших пристрастів і беззаконств.

Вона єсть головний центр того провалля, де душа мучиться. Ніщо її не красить і не втішає. Не милий їй світ, не люба благочинність, а шкода (гріх) така солодка, що душа сама себе десять разів зїдає.

Жалом сього пекельного дракона єсть увесь рід гріхів; а ось родина (фамилія) його: ненависть, пам'язозлобіє, гордість, підлесливість, неситість, скука, каяття, смуток, сум й инший невсипущий червяк у душі.

Голова Х. Про любов або щиросердечність.

Отій безодні суперечить щиросердечність. Вона єсть спокійне в душі дихання і віяння Святого Духа.

Вона подібна до прекрасного саду, тихих вітрів, милопахучих квіток, втіхи досягнутого, що в йому процвітає древо нетлінного життя.

А се плоди його:

Доброзичливість, незлобність, прихильність, лагідність, щирість, благонадійність, безпечність, задоволеність та інші втіхи.

Хто має таку душу, мир на йому і милість, і веселість вічна над головою такого щирого християнина. Амінь.

РОЗМОВА, ЩО ЗВЕТЬСЯ ДВОЄ.

В розмові беруть участь: Михайло, Данило, Ізраель,
Фтара і Наеман.

Фтара. О, Наемане, Наемане, розваж мене, друже мій.

Наеман. Хто тебе налякав, брате Фтаро? Не журись! Мир тобі! Не бійся. Мабуть ти бачив у громаді те: (про що сказано) „як гроб відкритий—горлянка їхня“.

Фтара. Оті ж то сірени наповнили слух мій і серце жалісним і сумним співом.

Михайло. Чому ж ти не позатуляв ушей своїх воском?

Фтара. Вони мені наспівали багато дивного, що збентежило моє серце. Чи сеж не чудо?—Наче то єсть у Європі якийсь пророк Еремій. Він здобув із зілля такий сік, що обновляє йому і його приятелям молодість, „яко орлю юність“. Слухайте й за друге чудо. Якийсь доктор медицини живився самим хлібом і водою і жив без ніякої недуги літ 300. А ось і третє! Якийсь калмик має такі гострі очі, що бачить ясніше і далше, ніж яка б ні була підзорна труба. Ось чим мене причарували солодкоголосі

сірени. А мої очі де-далі слабкують. Прожити не надіюся і 20 літ. Хто ж мені і яка сторона оновить молодість? Вік мій кінчиться...

Михайло. О, Фтаро, не журися, друже мій. Ми замажемо уші твої воском, медом і стільником вічності. З нами Бог,—розумійте, темні; і рада ваша, і слава зруйнується, бо з нами Бог...— — —

Ізраель. Глянь на мене, Фтаро. На що ти зачарувався облесливим співом твоїх сірен? Се вони тебе спокушають, щоб ти помилився і впав. На що ти, забувши Господа, чиниш святим те, що не єсть святе? „Той буде тобі в освященіє, коли будеш надіятися на його“. Приятелі Еремії знов постаріють; доктор втратить свій здоровий стан; і очі, калмикови потемніють. „А ті, що терплять Господа, оновлять кріпость, окрилатіють, як орли...“— — —

Данило. Слухай, Фтаро. Чи розумієш ти, що значить освятити?

Фтара. Ні, не знаю. Навчи мене.

Данило. Освятити значить оснувати і утвердити. Святе значить кріпке, нерухоме. Коли Ісаія гукає: „Господи сил, того освятить“,—тоді значить, що Він Єдиний єсть святий, мовляв, твердий камінь, щоб безпешно оснувати нам нашого щастя хороми, а не насмілювались би ми святити ніякої твари.— —

— — — Плюнь же, голубчику мій, на Іеремієву молодість, на докторове трьохсотліття і на калмицьки очі. Дійсна приязнь, правдиве щастя і пряма молодість ніколи не змарніють. Ах, все те не наше, що нас покидає. Нехай буде при нас, поки залишить нас. Тільки треба нам знати, що все те не єсть наш вірний приятель. Один вмирає в 30, другий у 300 літ. Коли смерть єсть нещастя, то обидва бідні. Невелика втіха засудженому з того, що інших через 3 години, а його через 30 днів потягнуть на шибеницю. Яке ж то здоров'я, що кінчиться хворобою? Яка то мені молодість, що веде за собою старість? Не називай солодким того, що родить гірке. Не вважай довгим того, що має свій кінець. Не зови щастям того, що знищується. З плодів і з кінця його суди всяке діло. Не люблю життя, припечатаного смертю,—і само воно єсть смерть. Кінець ділам буде суддею. Не то орел, що літає, а то, що легко сідає. Не то око, що ясніє, а то, що не отемніє.

Фтара. О, Наемане, Наемане, розваж мене, друже мій.

Наеман. О, моя мила душе, обворожив тебе солодкий голос сірени, що тягне човна твого на камінь. Та не бійся. Господь визволить тебе, положить тебе в підвалину, камінь дорогоцінний, краєугольний.

Фтара. Не дивуюся, що мене зачаровано, а скажи мені, де не чути голосу сих пустинних птахів (сірен)?—Тим голосом заколихана бідна душа в дорозі все хоче заснути, не допливши берега. Се на мені збулося те, що я хлопчиком співав.

Наеман. А я тобі з свого боку з тієї ж пісні заспіваю: розіпни вітрила і ума твого крила, пливучи на неспокійному морі, очі зведи вгору, щоб яливти правдивою дорогою.

Фтара. Поясни ж мені, Наемане, що значить сірен? Чув я, що се така птиця в пустині.

Наеман. Коли не розумієш, що то єсть сірен, то не зрозумієш, що то єсть птиця пустині. Інша річ—розуміти ім'я, інша знов розуміти те, що іменем означається. Чи розумієш ім'я се, або сказати—дзвін (звук) сей, Христос; але дай, Боже, аби ти знав, що се ім'я визначає.

Фтара. То поясни ж мені не ім'я, а діло.

Наеман. Сірен єсть солодкомовний дурень, що манить тебе до того, аби ти збудував щастя твоє на камені тому, що не дає твердості, а розбиває.

Фтара. Розжуй яко мога простіше і смашніше.

Наеман. Скільки є у вас славних і почесних любомудрих. Ото всі вони сірени. Се вони спожушають в сій житні пливучих старих і молодих.

Глянь сердечним оком на житейське море. Глянь на нещасні пригоди пливучих і на плач їхній. Один хотів угніздитися на капіталі, як Ноева голубиця на горбі, а на старість занепав. Другий на плотоугоді думав збудувати хату свою,—і до кінця літ своїх осоромився. — — — Ти думаєш і жадаєш сісти на камені тілесної молодости, тілесного здоровля, тілесних очей твоїх; і ось чекає тебе перешкода, занепад і погибель.

Фтара. Залиши людські безумства і тільки скажи, що означає, що сірени бувають на морі? Чому на воді?

Наеман. Через те, що в суєті. Не ходять вони до пристані і до лона Авраамового, на твердий суходіл з Ізраїлем, але з фараоном. Ось вам гарна фігура і добрий приклад надії і омани. Пристань і лono—се надія, а море і вода—се фальш всього тілесного. В Евангелії так саме говориться про камінь і пісок. На тому мудрий, а на сьому безпутний собі хату будує. Ковчег і потоп означає те ж саме. — — — — —

Фтара. Ти вже багато наговорив і мене зацікавив. То скажи ж мені, для чого інші кажуть, що Ісаїни сірени—то суть пустинні птахи і гніздяться в пустому місті Вавилоні?

Наеман. О, дитино з бабськими твоїми байками! Розжуй лишень зубом чоловічим: сей час, як Сам—

псон, знайдеш у твердому ніжність, а в порожньому поживу. Пустинні птахи,—то хіба не лжепророки, що пусте співають? Пустий Вавилон,—то хіба не сіренський камінь? Чи не все порожнє, що єсть суєта? І чи не все те вода, що не тверде?— — —

(Далі подає автор чимало текстів з Біблії про символічних птахів, лихих, що живуть на водах і звуться також зміями і гадами).

Фтара. Годі, годі! Поговори ще мені про добрих птахів. Я вже й розумію, що незгірше співає тая птиця. „Голос горлиці чутно в землі нашій“.

Наеман. Ось випущу тобі з ковчега кілька птахів з добрими вістями. Глянь!— — — — „Хто се, що як хмари летять і як голуби з пташатами до мене?“ Як темна і тонка вода в хмарах повітря, як глибока вода,—рада в серці мужів сих і їхніх пташат. І як голубині очі вище хвиль сіренських вод, так серце їхнє вище всієї тліни піднеслося. Глянь ще на високий хор птахів пророчих. „Підняв вас, як на крилах орлиних, і привів вас до себе“. Чи не орел то: „Ангел Господній підняв Филипа“. Чи не орел то: „Не знайшовся Енох між живими“. Чи не орел то: „Взятий був Ілія вихром“. Ось орел летить: „Знаю чоловіка, що пройшов небеса“:— — — Куди ж вони летять? Перемогли вони труп і тлінь. — — — Глянь ще сюди. Чи не се ж тая благовістниця з оливною гілечкою з Ноевого ковчега.

що мир нам несе, летить і, летючи, наче ось що співає: будьте сміливі, нехай не журиться серце ваше потопом вод сіренських! Я бачу гору зпід потопних хвиль виринаючу, бачу здалека землю і пристань. Віруйте в Бога,—там спочинемо. — — «О, Фтаро, Фтаро, чи ти маєш смак до пророчих муз? А коли ні, то тікай і пристань до галатів.

Фтара. Чи повіриш, що мені приємніший спів сіренський.

Наеман. Так, друже, вірю, що підлесливий має «більше „елею“, щоб мастити, ніж батько в наказах своїх, і що фальшива позолота блищить більше, ніж саме золото, і що іродова танцюристка виглядає кращою, аніж Захарііна Елизавет. Але не забувай приказки: не словами і викладом, а законом буває цінна „челобитна“ (прохання до суду). — — Стародавня єсть приказка: ἀπλὸς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας. *Правда має просту мову.* Инакше співають у костелі, а инакше на маскарадї. Смішний той, хто хоче почути красномовство, питаючись дороги, і той, хто покриває лаком щире золото. Нащо пророчим пісням блудословіє? Нехай покривається ним сіренська неправда. — — —

Фтара. Але мені приємні й пташки з ковчега. Випусти ще хоч одну.

Михайло. Я тобі випущу. Глянь сюди, Фтаро: «як ластівка закричу і як голуб навчатимуся».

Фтара. Яка нісенітниця! Де се бували ластівки з сильним криком? У нас вони, як цвіркуни. Голуб дурніший курки,—якже він може любомудрствувати? Ось бачиш, які твої музи пророчі нікчемні! Ось яких птахів назбирав у ковчег свій Ной. А мої сірени ніжно, солодко, ясно, голосно і самими найкращими модними слівцями співають. Здається, що й самі морські хвилі від їхнього співу танцюють, наче від Орфеевої псалтирі; і нема такої дурної скотини й звіря, навіть самого нечутливого пня і горба, щоб їх не розуміли, щоб не скакали і, гукаючи, не плескали в долоні. І не дивно, що цілий світ манять за собою.

Михайло. Не бійся, Фтаро! Ізраель бачить *двоє*. Ото й єсть жезл і влада йому зробити з отрути поживу, із смерти життя, — — — і ніщо йому не зашкодить. Він ссе камінь, переходить море, бере змія і п'є отруту, як щось солодке. Його шлунок все варить на користь, і зуби все перетирають, і все йому йде на добре. Слухай, Ізраелю, розкуси йому думку Езекиї; пий сю річ так, як написано про тебе: „з потока при дорозі п'є²“. О, Ізраелю, переходь потік, йди до другого,—то єсть твоє.

Ізраель. „Господь дав мені язик“. Ластівка і голуб визначають Ізраеля. Глянь, Фтаро, на стіну і скажи, що ти бачиш. Глянь сюди.

Фтара. Бачу малюнок: пташка знялася з морського берега і летить до другого невидимого берега.

Ізраель. Се єсть ізраельський малюнок, що зветься символ. Ластівка, тікаючи від зими, летить через море від північного берега на південний і, летючи, співає: „Нема мені тут спокою“. У сей то символ ударяє Езекиїного серця промінь сей: „Заспіваю, як ластівка“. Ізраель всюди бачить *двоє*. Ластівку чує дотиком; а через неї, як через приміту, що веде до мети, передбачає духом чисте, ясне, божественне серце, що летить вище непостійних вод до твердого і теплого суходолу. Отсе ж єсть стояти на сторожі з Авакумом, зводити очі вгору і бути обсерватором на Сіоні. А необрізаний серцем бачить самі приміти без мети. Глянь, Фтаро, і на сей символ. Бачиш діву з крилами, що простягає руки і крила, хоче летіти через глибини моря до виринаючих здалека горбів. А її милий над горбами із хмари назустріч вже летить, простягаючи для обіймів руки свої. Тут бачиш і плаваючий ковчег. Се єсть чиста жона, що про неї написано: „Дано було жоні крила орла великого“. І не міг змії семиголовий потопити блаженну ту жону потопом блювотини своєї.— — — Ось тобі ластівка! „Заспіваю, як ластівка...“ Не в силі великій, ні в кріпости голос її, а в Дусі моєму, глаголе Господь вседержитель. „Радуйся дуже, дочко

Сіона, проповідуй, дочко Єрусалиму". Чи не ластівка—Павел, що проповідує не в мудрости слова і мирського вітійства і сіренського блудословія, а в наученні і силі Духа святого? А коли ластівка кричить, що для неї північний берег небезпешний і що взнала вона певний південний берег, то чи не двоє вона бачить і чи не про те ж і нам благовістить? — — — Сам Езекія каже: „зникли очі мої“, се б то, перестав я те бачити, що перше бачив; я бачив одну воду, одну плоть і кров, і одну порожність і суєту; і се єсть одно, і єсть ніщо; через те я й сліпий був, бачивши те, що ніщо, а сама тільки тінь. Нині ж нерозумне око моє зникло і перетворилося в око віри, що добачає в тілі моєму по иншому боці непостійної моєї плоти і крові суходіл і висоту Господа мого, Духа Божого, що рукою своєю содержує порошок мій, і се єсть друге і певніше,—другий чоловік, Господь мій, „що врятував мене від недугів душі моєї.“ Звідси всі воскресші возблагодіють тебе, і я оживший. — — — Подивись же, Фтаро, і на другий символ, в осередок котрого б'є мова Езекіїна. Глянь сюди.

Фтара. Бачу: на верху каменя, що стоїть серед моря, стоїть якась пташка. Камінь, подібний до сіренського.

Ізраель. Як він може бути сіренський, коли голос символів каже: „in constantia quiesco“, або

„на нерухомости спочиваю“. Яка певність на сіренському камені, що його вкривають хвилі? — Се єсть кам'яна гора вічного, що виникла зпід всемирного потопу, що на їй знайшов спокій Ноїв голуб з таким благовістям: „*inveni portum Iesum. Caro, munde, valete! sat me jactastis. Nunc mihi certa quies*“. Се б то:

„Прощай, стихийний потопе!
Я спочину на горах вічного,
Знайшовши гілечку блаженства“.

Ось тобі Ноїв голуб. Послухай голосу його: „Літа вічні спом'яну і повчуся.—Поставив на камені ноги мої.—На камінь возніс мене єси.—Господь підвалина моя і камінь мій“. — — — Подивись мені ще й на сина Йонового, се б то, голубиноного. „Блаженний єси, Симоне, сине Йонів“. Бо плоть і кров не явили тобі мене, але Отець мій небесний. „Ти єси камінь (кифа), і на сьому камені збудую церков мою“. — — — Ось бачиш, Фтаро, до якої пристані допливла мова Езекїїна. Не насмілюйся ж гудити птахів Ноевих. Вони співають тихо, але голос їхній тонкий, гострий і високий. А сірени, мов лебеді, дуже кричать, як у приказці: високо літала, та низько сіла.

Фтара. Я справді закохався в ваших пташок. Ковчег ваш подібний до Троянського коня. Випусти мені ще хоч одну. Люблю, як співають двоє. Одно

в уха, друге в розум, як написано: „двох сих чую“. Тепер бачу, що не пуста ся стародавня приказка: „дурень той, хто не вміє двох рахувати“. Бачити гаманець, а не знати, що в гаманці—се значить: бачивши, не бачити. Видно, всюди треба бачити двоє. — — — Сірени співають про воду, а ваші птахи про воду і пристань. Вода єсть гаманець, а пристань єсть червінець. Тіло єсть вода і шкура, в котру одітий дійсний наш Адам.

Данило. О, Фтаро! Починає віяти від тебе добрим духом. „Мед капає з уст твоїх“.

Фтара. Випусти, Даниле, ще мені хоч одну райську пташку.

Данило. Добре. Ти ще такої не бачив. Лови її „Еродій на небі пізнав час свій“.

Фтара. Дичину ти випустив. Уперше чую й імення її. Скажи мені, якої се породи птиця—еродій?

Данило. Старославянське ім'я її еродій, елинське—пеларгос, римське—ціконія, польське—боцян, українське—гайстер; ¹⁾ подібна до журавля. ²⁾ Еродій значить боголюбивий, коли се слово грецьке. Але

¹⁾ *Гайстер* на Чернигівщині зветься *бусел*, в Галичині—*бусько*, а в Полтаві *мелека*, подекуди—*чорногуз*.—Сковорода не знав московської назви—*аїст*.—Гр. Ков.

²⁾ *Ἔρως* значить жадання, по-римському Купидон; *Ζεύς*—*Jupiter* або *Дій*; звідси слово *Еродій*—те ж, що *Филотей*.—Примітка Сковороди.

що нам до того! Киньмо тінь, поспішимося до істини. Лиши фізичні казки беззубим дітям. Все то байка і нісенітниця, що не веде до пристані.

Розсікай швидче всю плоть по-ізраельському. Серджусь, що баришся на лушпині. Розломи і видери зерно сили Божої. Еродій означає віру в Христа, а ясніше сказати—ізраельське око, що бачить двоє. Ось тобі гайстер! Будь здоровий з ним! —

Фтара. Мусить же бути причина, з якої взятий він за зразок.

Данило. Авже ж, троїста вина тому єсть: 1) що гніздиться на кірках; 2) що ззідає гадюк; 3) що батьків своїх на старість годує, доглядає і носить. Кірка значить двір Божий. — — Еродій завжди на високих місцях, на шпилях і банях гніздиться, наче ватажок інших птахів. — — — Велике в сій птиці те, що вона „взнала час свій“. Видно, що вона взнала двоє: час і час. — — — — —

Се нині час добрий. Ось коли потрібне слово се Γνωθι καιρόν. Nosce Tempus. Пізнай час! Еродій пізнав час свій і горлиця, і ластівка. „Люде ж мої не впізнали судеб Господніх“. „Возлюбили більше славу людську, аніж славу Божу“. — — А вони кажуть: „будемо їсти й пити, бо на ранок умремо“. Умирайте, вмирайте! Бо ви не розумієте, що то єсть двоє. Ви, ночні ворони, бачите тільки сьогоднішній

вечір; саму тільки воду з сіренами. Отся ж темна слава осліпила вам очі, що не бачите ранішньої тієї слави: „встань, славо моя; встань рано“. Для чого ж ви, звірі дубрівні, в гніздах своїх залягли, не діждавшись блаженного того другого дня?— — Ви есте темрява світова і вовки,—не зпоміж тих вовків: „Веньямин вовк хижий рано їсть ще...“ але увечері ковтаєте все, не зоставляючи решти на ранок.

Фтара. Я зовсім не розумію, яка то має бути решта.

Данило. Решта єсть те, що бариш, відсотки, додаток, що його кладе Прекрасний Йосиф у порожній лантух Веньяминів. — — — Решта єсть літо Господнє щасливе, (*Jubilaeus annus*) день відплати, весна вічності, що таїться під нашим смутком, мов золото в торбах Веньяминових, що дає Ізраєлеві замість міді золото, замість заліза срібло, замість дерева мідь, замість каміння залізо, замість пісочного фундаменту адамант, сапфир і анфракс... Читав же ти в притчах: „ісцілення тілам і приложення кісткам“. Тіло земляне твоє єсть тутешній світ і сьогоднішній вечір, і пісочний ґрунт, і море сіренське, і каміння перешкоди. Але там же, за твоїм тілом, до твого ж тіла прилучилася пристань, і доно Авраамове, земля посеред води, що словом Божим держиться. Коли ти ж нічний еси, а вилетівший з

ковчега ворон, коли ти ластівка або голубка, що себе взнала, або те ж саме, що бачить *двоє*, світ і світ, тіло і тіло, чоловіка й чоловіка. двоє в одному і одно в двох, неподільно і також незлитно, наче яблуня і її тінь, дерево живе і дерево мертво, лукаве і добре, лжа і істина, гріх і розгрішення, коротко сказати,—все, що відчуваєш дотиком зокола себе; коли віруєш, що все те маєш у слові і в тайні дійсне, про що свідчить твоя ж зовнішність, душевним тілом духовне. У сей то центр ударяє промінь серця наперсникового: (апостола Іоана) „Всякий дух, що визнає Ісуса Христа, в плоти пришедшого, від Бога єсть“.— — — Ось тобі решта! Все тебе покине, а ся решта ніколи. „Все минається, любов же ні“.—Нині чи розумієш надію твою і лжу сіренську? Ось тобі замість трьохсотліття вічна пам'ять і юність. Бувай здоров! „В пам'ять вічну зостанеться праведний“. Він не злякається гомону сіренських вод. Се єсть життя вічне. Нині „обновиться, як орлина, юність твоя“. Але не тих орлів, що знов старіють і вмирають, а тих, що в пізнанні самих себе високо вознеслися, вище всіх стихій і вище самого тутешнього сонця, бо й воно єсть суєта й ветош відносно до того найяснішого мого сонечка. — — — — —

ВОРОТА ГОСПОДНІ

у нову країну в межі вічності; там дізнаємося,
чи легко бути блаженному. ¹⁾

Фтара. Пху! Справдилася приказка: на коні їздить, коня шукає. Я думав, що дуже тяжко бути блаженним... Землями, морями і горами, і проваллями тинявся за щастям. А воно в мене за пазухою: *Ita fugias, ut ne praeter casas.* „Від лиха тікай, та хати не минай“.

Наеман. О, Фтаро! Не тільки в домівці, але і в серці твоєму, і в душі твоїй Царство Боже і глагол Його. Сей єсть камінь, а все инше то—тлінь, лжа, калюжа. Все минається. Але хто тобі насіяв лукавого того насіння, наче трудно бути блаженним? Чи не вороги—сірени? О, мово потопна, о, язик лестивий!

Фтара. Так, вони. Від їхньої горлянки голос сей: „*καλὴ τὰ καλὰ*“. *Трудна добрість.*

Наеман. Нехай би прилип язик їхній до гортани... „Нехай німі будуть уста підлєсливі“. Викинь того духа лжи геть, а положи в серці сей многоцінний камінь у підвалини: „Трудно бути злєбним“. Що може обезкуражити і потопити солодкотеплий

¹⁾ Се єсть продовження того ж твору—„Розмова, що зветься Двоє.“—Гр. К.

огонь Параклитів, коли не ся зміна сіренська блювотина? Звідси ж у душі мороз, скреготання, смуток і безнадійність на придбання Царства Божого. Звідси ні теплий єси, ні холодний. — — — О, гряди, Господи Ісусе! Так, гряду скоро: амінь. Нині з певністю скажу: се Господь мій прийшов. Се сонце возсіяло і настала нова весна. Нехай розлетяться і проженуться з блювотинами своїми душі нечестивих від країни весни вічної. Не входить туди неправда. А нам дані ключі. — — — Чи не тмами—тем важче олова беззаконіє? Що ж єсть легше любови Божої? „Крила її—крила огню“. Напиши фарбами на нігті адамантовому ¹⁾ славу сю: *споріднене, потрібне, латве (легке)—єсть те ж саме*. Що ж єсть потрібніше царства Божого? В заплутаних думках і в затемнених річах гніздиться лжа і нещирість, а в трудних ділах панує обман і суєта. А латвість в потрібности, потрібність у споріднености (що кому по натурі рідне); спорідненість же—в Царстві Божому. Що потрібніше для душевної людини, як дихання?—і ось усюди єсть повітря для дихання! Що потрібніше для духовної людини, як Бог?—і ось Він все наповняє. А коли що кому незручне, трудне,—пиши, що непотрібне. О, глибина премудрої благости, що утворила потрібне нетрудним, а трудне непотрібним. Господь сказав

¹⁾ *Адамант* або *діамант*—алмаз.—Гр. К.

мені, Дух солодкий, Дух мирний, Дух пророчий. — — —

Ізраель. О, Наемане, Наемане, дихаєш духом Параклитовим, ¹⁾ з висоти силою його одягнутий. І що єсть Дух утішитель, як не чисте серце від темряви гріховної покликане, як у сонці сонечко, зірниця його, в смак і прозорливість сіяюще? Се єсть живий Силоам і рідна Софія, що бачить двоє і мовить чудне.

Наеман. Тим то, Ізраелю, йдучи новою стежкою Святого Духа, шукайте й знайдете. Се все корисне єсть можливе і можливе—корисне.

Фтара. Мені б хотілося бути тим папою і сполучити в одній особі первосвященство і царство.

Михайло. О, славолюбний Заро! куди тебе дух воскресляє? Але при тому нехай завжди пам'ятне буде се: „Хто, як Бог?“

Фтара. Хіба Бог не хоче, щоб ми були Богом?

Михайло. О, Фтаро! Що може бути радісніше Св. Духові, як теє, щоб ми всі стали Богом!

Фтара. Михайле, се ти чудної заспівав.

Михайло. Коли воно Св. Духові приємне, то справді чудне і преславне. Він один єсть той брусок, що показує чисте золото, що по-римському

¹⁾ Параклит—утішитель.—Гр. К.

зветься index. І в се місце ударяє Павлове слово: „δοκιμάζετε πάντα“... „Все спробуйте, а добре прийміть“. А те, чим нехтує той голуб, буває мирське, модне, і в такому розумінню загальне, в якому розуміє Петро святий, мовлячи: Господи, ніколи я не їв скверного. Скверне, а в римському тексті стоїть *κοιμιπε*, в елинському *κοιμόν*, розумій *κοιμιπ*, се б то, болото, бруд, гидке, мирське... ¹⁾

Фтара. Отже Дух Святий не забороняє шукати слави?

Михайло. „Слава в студі їх...“ Бачиш, що студна слава заборонена. За добру ж славу Павел краще хоче вмерти, ніж її зректися. Тая слава єсть тїнь, а ся—фенікс. Тую хапають пси на воді сіренській, а сю приймають чада Божі у пристані Авраама. Суєтна слава, марний прибуток, ласощ отруйна,—се суть три пекельні гарячки і єхидні дочки, щоб палити нечестиве серце. А дійсна слава, правдивий прибуток, ласощ непритворна,—се суть Духа Святого невісти, що в обіймах своїх чисту душу втішають.

Фтара. Чи вгадав я, що по правилу Ізраельському пуста слава трудніша правдивої.

Михайло. Пху! Якже не трудніше псові вхопити тїнь, аніж дійсний смак! Ось перед тобою яблуна:

¹⁾ *κοιμιπε* і *κοιμόν* значить *загальне*, „мирське“.—Гр. К.

вхон мені і подай тінь. А саме тіло її враз можеш обняти.

Фтара. Не тільки се, але можу й плід зірвати. Ось із неї дарую тобі прегарне і запашне яблуко. В йому знайдемо стільки яблучних садів, скільки світів у всьому великому коперниковому світі. Оце тобі від мене подяка за твоє добре слово.

Михайло. Коли б ти мені дарував весь великий світ у плоті, я б зрікся. І малої частини моєї матери України, і однієї її гори не взяв би. Куди я її діну? Тільце моє єсть маленька купка, та й та мені скучна. Що єсть плоть, коли не гора? Що таке гора, коли не горе? „Хто, як Бог!“ Що солодше і легше, як Дух? Серце моє вкушає його без смутку, п'є без огиди, вміщає без труда, носить без досади. Душа моя перетворюється в Духа, а Дух в серце. Боже мого серця! О частина моя найсолодша! Ти єдиний явив мені двоє: накриття і безвісну таїну. Ти єси тайна моя; а вся плоть єсть покривало твоє. Всяка плоть єсть риза твоя, сіно і попел; а ти—тіло, зерно, — — — пречистий, нетлінний, вічний. Все тобі подібне, і ти—всьому. Але ніщо не єсть тобою і ти нічим же, окрім тебе, ніщо, як ти сам. „Хто, як Бог!“—О, Фтаро, чого плачеш? Чого шукаєш в пастві,—духа чи плоті? Дух сього Христа Божого враз, як блискавицю, прийняти можеш. А престоли, палати, колесниці, сrebro і золото... усе те єсть

плоть, гора, труд і горе. Не торкайся того. Те, що сходить, що високе і божественне, нехай буде твоє. Отсе й єсть дійсна єдність і однаковість, і легкість, і потрібність—бути причастником не плоти, а духа; а все інше єсть тінь, вода і біда. Чи хочеш бути Христом? Нащо ж тобі зверху витканий його кунтуш? Нащо плоть його? Маєш свою. Візьми ти від странника сього те, що сам тобі дає, ось воно: „Дуну: прийміть Духа Святого“. Сим способом будеш єдине і однакове з ним, як він з отцем твоїм. Невже ти одежу і тіло чиниш Христом? І, хапаючи в воді тінь, збільшуєш число не дітей Божих, а тих псів: ¹⁾ „відніметься хліб у дітей і кинеться псам“. Ох, стережися сих псів, що зле роблять. Не чини добром зла, а плоти Богом. Ухилися від зла і сотвори добре і будеш в числі сих дітей: „ті, що прийняли його, дав їм силу чадами Божими бути“. Чи хочеш бути царем? На що тобі єлей, корона, скипетр, гвардія? Се єсть тінь і маска. Дістань же собі з високости серце царське. Тим способом будеш єдине з царем твоїм. Дух правди—ото єсть серце цареве. Правда укріпляє престоли царські і панує в народах. А що сильніше її? — — Се єсть дійсний царь і Господь, твердь і кріпость,

¹⁾ Річ іде про відому байку, як пес, побачивши в воді тінь м'яса, яке сам держав у зубах, покинув його, щоб впіймати тінь м'яса.—Гр. К.

єлей і милість. Сей дух нехай царствує в тобі і милістю Вишнього не схитнеться. Ось на тобі царя без маски!

— — — Чи хочеш бути Павлом Тибейським, Антонієм Египетським, або Савою Освяченим! Лицеміре! Нащо ж тобі финикова епанча Павлова? Нащо Антонієва борода, а Савин монастирь, капюшон Пахомія? Се єсть тільки монашеський маскарад. Яка ж користь сією маскою закривати тобі мирське твоє серце? Хочеш явитися чоловіком? Ухилися від зла. Покинь тінь. Здобудь собі мужів тих ¹⁾ серце. В той час, як блискавиця, враз перетворишся у всіх їх. Тікай балачок, шукай самотности, люби вбогість, цілуй ціломудреність, товаришуй з терпеливістю, живи з смиренням, ревнуй о Господі Вседержителі. Ось тобі проміння божественного серця їхнього. Сей тягар вельми добрий і легкий. А наживати чудний і маскарадний габит, ²⁾ забродити в Нітрійські гори, жити між вовками, що виють, і зміями,—чи не тяжко ж се?—Так, тяжко і незручно тим, що воно нерозумне і непотрібне. — — —

Фтара. А Елисей? Чи не просив же він одежини від Ілії?

Михайло. Тая одежина не для мертвих, а для тих, що живуть в країні вічності. У ній все нове

¹⁾ Згаданих праведників.—Гр. К.

²⁾ Habitus—вигляд—Гр. К.

замість ветоші. Читав ти у Ісаї про одержу весе-
лости?—Ось вона: „Під накриттям руки моєї покриве
тебе“. Чи не Елисей то просить: „Нехай буде Дух,
що в тобі, ще більший в мені“. Якже дав би він
тому, хто просить, замість хліба камінь? Се єсть
дух віри, дух більший, дух, що відкриває двоє,
дух, що розділяє Йорданові хвилі, дух, що бого-
являє поверх сіренських вод плаваюче залізо. Воно
то й є зпід потопних вод гора, пристановище
вірне голубки, пристань, лоно і кифа Авраамова,
порятунок від потопу. „Нехай возрадується душа
моя в Господі, бо одів мене в ризу спасенія“. Ось
покривало, епанча від потопу! Самий ковчег єсть
нерукотворенна скинія, золотканними крилами від
дощових хмар покривающа краще, аніж мантия.
Ось на сю скинію тільки здалека поглядає шинель
чи кирея Ілії, що відкрила Йорданський суходіл і
врятувала Елисея, щоб не змочився. Залізо тайно
поблискує на тверду землю, а суходіл тихо веде
нас на Аввакумів той Сіон, се б то, обсерваторіум;
„На стражі моїй стану і зійду на камінь“. Бог тобі
одежа і надія! Носи здоров“. Вона єсть дух силь-
ний, що бачить двоє. А Іліїну кирею де тобі
взяти? — — —

Фтара. Дуже тобі дякую за сю одержину, а без
неї чим би я був у киреї? Ось чим: лицеміром, лже-
Ілією, пророчим идолом. Що ж? У ковчезі повно

всякої животики. Хотілося б мені бути в йому якоюсь гарненькою пташкою. Як гадаєш?

Михайло. Ковчег єсть церков Ізраельська. Люби її і молися. Коли добре просиш—матимеш. Проси іменем Христовим: все враз здобудеш. — — —

Ізраель. Слухай, Фтаро, чи не хочеш бути кабаном?

Фтара. Нехай він пропаде! Я й верблюдом бути не хочу. Оленем хотів би бути; а краще птицею.

Чиста птиця—голубиця такий звичай має:

Коли місце де нечисте, там і не сідає.

У лісочку—холодочку, де чиста водиця,

Над потоком спочиває птиця—голубиця.

Так і Дух Святий хіба не спочиває в чистому серці, при воді тихій і прозорій, живій і тайній? — — —

Христе Ісусе! Явися людям твоїм, що на водах сіренських потопають. Але поясни мені, Ізраелю, яке то єсть серце і дух, що перетворює істоту нашу в вепрів? ¹⁾

Ізраель. Пес хапає тіль; а серце, що низько мудрує, єсть вепрь. Не мислити високого, а тільки про їжу і про черево—так серце хамське мудрує. Коли маєш ізраельське око, оглянься на країну Гергесенську. Ось тобі великий табун свиней. ²⁾ Чи бачиш, що минувши берег, всі вони втопилися

¹⁾ Вепрь—кабан.—Гр. К.

²⁾ Мається на увазі пригода, описана в Евангелії, про табун свиней, в котрих увійшов лихий дух.

в воді? Що єсть берег, як не Господь мій! Самі просять, щоб ішов далі з країни їхньої. Болото і воду сіренську полюбили більше, аніж славу Божу. Любити нечисть—се значить бути вепрем; ганятися за нею—бути псом; їсти її—бути змієм; хвалити її се значить співати облесливі сіренські пісеньки; мудрувати про неї—се мучитися легіоном бісів. Чи не земля родить і звірів, і скот, і гадів, і мух? Так ото й серце наше перетворює нас у різних нечистих звірів, худобу і птахів; чадами ж Божими творить нас серце, що вище всієї тліни злітає. Серце, жадібне до золота, що любить мудрувати про самі гаманці, мішки і чемодани, єсть дійсний верблюд, що любить пити каламутну воду і через в'юки (поклажу на спині) не може пролізти в тісні двері, в країну вічності. Серце єсть корінь і істота. Всякий єсть те, чие в йому серце. В кого вовче серце, той єсть дійсний вовк, хоч лице має і не вовче. Сталь стає магнітом, коли перейшла в неї сила. А рута перестає бути рутою, як тільки спирт з неї силу витягне. То єсть серце і істота трави. Афедрон ¹⁾ зо всяким своїм обличчям єсть афедрон. А храм Божий єсть завжди місце святині, хоч би мав вигляд блудних домів. Жіноче тіло не шкодить мати мужеське серце...

¹⁾ Розуміється щось негарне.—Гр. К.

Щасливі ми, Фтаро, що голос горлиці чуто в маленькій земельці нашій. Ох, скільки тоді горлиць було, як промовляв Павел... — — —

Фтара. О, серце голубине! Сей голуб єсть дійсний *Americus Columbus*, що знайшов нову землю. ¹⁾ Не хочеться мені звідси йти. О, Наемане, Наемане! Дай! Пристанемо й ми в сій пристані. Оснуєм собі курінь на сій кифі (камені). Ага, Аввакуме, тепер я розумію пісеньку твою: „На стражі моїй стану і зійду на камінь“. Сюди ж ото дивилося твоє пророче око? Сю ж то кифу здалека добачала бадьора сторожа твоя? Сюди ж то пісня твоя й нас манила? Блаженне око твоє, що прозорливіше труб звідзорних! Блаженні нам уста твої співаючі. Блаженний і Сіон твій або зіротерем, ²⁾ пирамида і стовп твій, з його висоти оглядали проміння очей голубиних. Не отемніють очі твої, не стліють уста твої і не впаде стовп твій вівіки віків. Прощайте навіки дурномудрі діви, солодкоголосі сірени з вашими тлінними очима, з вашою старіющою молодістю, з дитячим вашим довголіттям і з вашою пристанню, що повна ридання. Співайте ваші пісні людям вашого роду. Не торкається Ізраель, герге-сеянам. Свої йому співають пророки. Сам Господь

¹⁾ Прізвище *Колумб* взято з слова голуб—*Columba*.—Гр. К.

²⁾ Обсерваторія.—Гр. К.

йому, як лев, зареве і, як вихор духа, засвище в крилах своїх,—і злякаються чада вод... Радуйся, кефо моя, Петре мій, пристань моя, пристань віри, любови і надії! Знаю тебе, що не плоть і не кров, але з високости рожден єси. Ти мені відчиниш ворота до блаженного царства світлої країни. П'ятнадцяте літо плаваю по морю сьому, і ось досяг до пристанища тихого в землі святій, що мені відкрив Господь Бог мій. Радуйся, градо-мати! Цілую тебе, престоле милої країни, що не має на стежках своїх убожества і смутку, горя й зітхання. Се тобі приношу благий дар з твоїх же садів, кошницю гронів і смоков, і горіхів, з хлібом Паски, на те, щоб свідчити, як стежкою праотців моїх ввійшов я у землю обітовану.

ДІАЛЬОГ, АБО РОЗМОВА ПРО СТАРОДАВНІЙ СВІТ.

Твір Гр. Сковороди, присвячений М. Ковалінському, написаний року 1772.

Скорочений переклад.

В початку автор виставляє тексти з Біблії, яко підвалини діалюга,--звичаєм тодішньої богословської школи: *„Помянухъ дни древнія“*, Псал. 142; *Возрите на древніе роды“*, Сирах, і інші. Потім—латинський вірш:

Sola veritas est dulcis, viva, antiquissima;
Cetera omnia sunt heri natus fungus.

(Сама тільки істина єсть солодка, жива, найстаріша; все инше єсть гриб, що вчора народився).

Тоді вже починається самий твір.

РОЗМОВИ ПРО СТАРОДАВНІЙ СВІТ.

Розмовляють: Атанасій, Яків, Льонгин, Ермолай, Григорій.

Григорій. Глянемо нині на природні благопроповідники; заглянемо в стародавні літа, коли хочете.

Атанасій. — — — Але яким способом можна бачити стародавні літа? Чи можна дивитися на те, що вже минуло? Коли воно минуло, то його вже не видно. — — —

Льонгин. Коли відкривається театр самих найстаріших часів, то можна бачити й людей. Вода без риб, повітря без птахів, а час без людей бути не може.

Атанасій. Якже можна бачити минулі часи?

Яків. Так можна бачити, як учорашній день твого життя; а вчорашній день так, як сьогоднішній минулий ранок; а ранок так, як сі пів-години, в яких зараз перебуваємо. Ось тепер тече десята година, тридцять четверта хвилина 1772 року від Христа, п'ятнадцятий день місяця травня. Минулу половину десятої години сієї так можна бачити, як 4 хвилині. Ось вони тільки-що протекли. А тепер—п'ята хвилина другої половини. Гляньте на годинника!

Атанасій. Що належить до вчорашнього дня мого життя, то він мені найкращий за цілий мій вік.

Льонгин. Як саме?

Атанасій. Господи, не мені, а імени Твоєму слава...— — Вчора довелося мені сперечатися з одним моїм сусідом. Він розпалився, звав мене ледащом, для життя шкочливим, злодієм і інше.

Прийшов я додому і, як минуло кілька годин, почув жіночий і дитячий лемент. Що за причина? Мені сказали, що до мого сусіда приїхав давній кредитор з векселем і що сусід неспроможен заплатити 30 карб. по векселю, що ніхто на його прохання, (хоч обійшов він 30 дворів) не допоміг йому і що його беруть до арешту. Жаль мені його стало. Вхопивши перо, написав до його так: „Милий друже, дякую вам, що подали мені зручну нагоду вчинити добре діло. Посилаю вам 30 карб. Використайте їх, як свої власні. Тим навіки примусите мене до вдячності. Ваш щирый слуга N. N.“

Я послав гроші, і він став вільний. Згадуючи се вчорашнє діло, відчуваю всередині велику втіху, з котрої не оддав би й одної крапельки за 1000 ефимків,¹⁾ а мені вона коштувала тільки 30 карбованців.

Ермолай. Дешева твоя купівля; а инший за 30 карб. продає і цілого Христа.

Льонгин. Тим же оком, що дивишся на вчорашній час, можна дивитися і на самі Авраамові часи. Павел усі минулі літа містить в одному слові—*вчора*; сучасний—у слові *днесь*, а всі майбутні часи називає *віком*. „*Ісус Христос вчора і днесь, той-же й во-віки*“. Сказати: *вчора і днесь, і завтра*

¹⁾ *Ефимки*—давні гроші у Польщі й на Україні.

значить вівіки віків. Коли хто бачить сьогодні, той бачить і вчорашнє, і відкриттям одного дня відкриваються 1000 літ. Вона вміщується в одному дні, а день тягнеться 1000 літ. Урозумій вечір седмиці і побачиш ранок семи тисяч років. *„І був вечір, і був ранок, день один“*. Може й правда, що тисяча однакових печаток містяться в одній такій же; — — і одна модель на вироб посуду криється в десяти тисячах посудин. *„Все з того сталося...“*

Атанасій. Як же 1000 літ будуть одним днем, і навпаки?

Льонгин. Не питайся. Не все те ложне, чого дитячий розум не вміщає. Коли не розумієш, то направ розум твій у послух і вірь Петрові святому... *„Єдино ж се нехай не втаїться від вас, милі, що один день перед Господом, як 1000 літ, і 1000 літ, як день один“*. Оглянься на псалом 89.

Атанасій. Вірую, Господи, що 1000 літ перед очима твоїми, як день вчорашній.

Льонгин. Я міг би сказати тобі й се, що коли хто єдиного чоловіка знає, той і всіх знає. Один у тисячі, а тисяча, як один чоловік. Але се не в нас, а перед Господом.

Атанасій. Ах, перед Господом! Скажи, де перед Господом?

Льонгин. Там, на другім світі.

Атанасій. Де ж той другий світ?

Льонгин. Там, де другий чоловік, Господь з неба.

Атанасій. А другий чоловік де?

Льонгин. Там, де другий світ.

Атанасій. А другий світ де?

Льонгин. Ось де. Послухай Св. Петра. „Нового неба і нової землі сподіваємося, по обітованню Його, в них же правда живе“. Бачиш, що другий світ там, де нове небо і нова земля. — —

Атанасій. Де ж нове небо і земля нова?

Льонгин. Там, де старе небо й земля. — — —

Атанасій. А старе небо де?

Яків. З тебе не аби-який позовник! Ще нового не знайшов, а старий світ згубив. Старе небо під носом у тебе.

Атанасій. Отже старе небо і стара земля всюди?

Льонгин. Всюди.

Атанасій. І не можна вказати місця, ні на одну крапельину порожнього?

Льонгин. Не можна.

Атанасій. Усе наповнено старим небом і землею?

Льонгин. Все.

Атанасій. Де ж твій новий світ?

Льонгин. Всюди.

Атанасій. Як же старий світ вмістиш у новому?

Льонгин. Так як тінь при дереві. Подивися на сю живу і добре рясну листям яблуню.

Атанасій. Яблуня виросла вгору, а тінь лягла долі. Тінь на іншому, а яблуня на іншому місці. Тут інша річ.

Льонгин. Крайня частина тіни лежить на землі, але починається тінь там, де й яблуня, і не буває ні більша, ні менша яблуні своєї. Коротко мовити: тінь не перешкоджує міститися яблуні.

— — — — —

Атанасій. Ітак, стародавній світ єсть тінь нового?

Льонгин. Думаю і вірю. А коли зовсім урозумію, що воно так єсть, то побачу його і, люблячи, возлюблю його в Господі, а Господа в світі його.

Атанасій. Ох, бідненькі ми з нашим світом! Світ наш, вік наш, а чоловік наш єсть сама тільки тінь. Але чому світ наш єсть тінь?

Льонгин. Спитаю й я тебе: чому тінь єсть тінь?

Атанасій. Тому, що проходить і непостійна.

Льонгин. Як же вона проходить, минає?

Атанасій. Коли сонце заходить, то й тінь зникає. — — — Вчора була одна, сьогодні друга, а завтра третю побачимо. То народжується, то зникає. А вродившись, не триває міцно, переходить з одного місця на інше. А яблуня, навпаки, стоїть нерухомо років сто.

Льонгин. Ось іще чому тінь є щось нікчемне. Вона не єсть діло, а тільки чийсь образ, чому вона належить. Глянь же тепер тлінним твоїм оком на нікчемну тінь тлінного твого світу і заспівай з Давидом: „Дні наші, як сінь на землі, і нема постійности“. — — — Чи не тисячі тіней її у яблуні? Так тисяча наших літ у єдиному дні Господньому заховані. Світ Господній і день Господній єсть дерево життя. А наш сей ветхий, тінний і тлінний світ єсть дерево смерти. Воно здається дурномудрим серцям добрим, природою ж своєю воно єсть лукаве. — — Мир наш єсть одежа, а Господній—тіло. Небо наше єсть тінь, а Господнє—твердь. Земля наша—пекло, смерть; а Господня—рай, воскресення. Вік наш єсть лжа, мрія, суєта, пара, ніщо; а істина Господня зостається вівіки. Вік наш єсть ріжноманітність, різні форми тіни, січення піску, увядання цвіту. Вік же Господній єсть єдність, однаковість, адамант. День наш єсть те ж, що вечір, ніч, місяць. День Господній єсть вічний ранок, світло неприступне, незаходиме сонце. — — — А через те, що світ наш і вік лихий, то й чоловік єсть лукавий.

Атанасій. Таких, я думаю, 1000 в одному чоловіці, що стоїть перед Господом, а один Божий чоловік у тисячі наших.

Льонгин. А я тобі скажу, що не тисяча, а всі наші, всіх віків люде в єдиному Господньому чоловіці там містяться, як незмірний всіх наших світів хор ховається в Божому світі і в раю первородного того світу. — — — А через те, що в Бозі розділення нема, то Він єсть єдність, котра сягає у всі віки, місця і тварі. Бог і світ Його, і чоловік Його—то все єдине.

Атанасій. Чудний еси, Господи! Чудний світ твій! Чудний чоловік твій!

Льонгин. Зрозумій одно зерно яблучне—і досить тобі. Коли в йому одно дерево з корінням і гіллям і листям і плодами сховалося, то можеш там же знайти нечисленні мільйони садів, наслідуюся сказати, і нечисленні світи. Бачиш тепер у маленькій нашій крихті, у дрібному зернятку страшенну безодню Божої сили! Чому ж так само й наша просторінь, що вище зір простяглася, не могла б утаїтися в одному Божому пункті? Коли хто хоч мало духом Божим натхнений, той може скоро повірити, що в єдиному Божому чоловіці всі наші земні люде вміщаються. Подла наша натура, застаючись тінню, стає малпою, що у всьому підробляється під свою пані. Ся рабиня зовнішностями своїми, наче фарбами, наводить тінь на всі діла блаженної натури, малюючи тінню для тлінних і дитячих розумів всі скарби, які ховаються

в невичерпаній глибині пануючої природи; бо вічно-суща істина невидима. Через те, коли хочеш щось узнати в дусі і істині, подивись перше у плоті, у видимості і побачиш на ній відпечатані сліди Божі, що виявляють безвісне і тайне Його премудрости, наче стежкою до неї ведуть.

Атанасій. Тихше, пане мій! не залітай з орлами у темряву хмар. Перестаю розуміти мову твою. Пряди товщу ниточку для очей моїх селянських.

Льонгин. Чи ти бував коли у царських палатах? Чи стояв коли серед покою, що має всі чотирі стіни і двері покриті, наче лаком, дзеркалами?

Атанасій. Не доводилося.

Льонгин. Стань же, коли хочеш, на рівному місці і звели, щоб поставили округ тебе вінцем сотню дзеркал. Тоді ти побачиш, що одна твоя тілесна постать має сотню видів. А як тільки відняти всі дзеркала, то враз всі копії ховаються в своїй істоті або оригіналі, наче гілки в зерні своєму. Одначе тілесна постать наша й сама єсть тільки тінь дійсного чоловіка. Ся тварь, наче малпа, виявляє лицевидним діянням незриму і вічносущу силу і божество того чоловіка, якого всі наші постаті єсть наче б то дзеркаловидні тіни, котрі являються і зникають; тоді як істина Господня стоїть нерухомо вовіки, утвердивши адамантове своє лице, вміща-

ючи нечисленний пісок наших тіней, що виникають із всюдисущого і невичерпаного джерела її безконечно. „Скриєш їх в таїні лица твого“... — — —

Ермолай. Господи, що єсть чоловік, що пам'ятаєш на його? Мені здається, що Давид питає Бога за того ж чудного чоловіка, про якого перше мовив: „Славою і честю вінчав єси його“.

Льонгин. Дійсно, сьому чоловікові дивується Давид, глянувши очима свого розуму на величність його, що піднеслася вище наших небес і стихій. Він бачив, що з нашої братії всякий чоловік єсть не те, що він, і відрізняється, як небо від землі. Так наче сказав: Ох, Господи, який дивний той чоловік, якого Ти сам вважаєш за чоловіка? Він Тобі, а ти йому—приятель. Він у Тобі, а ти в йому.— — — Хто із нас смертних подібний до Його? Ох, ні один! Наш рід єсть земля, попел, тїнь, вид, ніщо. — — А Твій чоловік стоїть вічно. — — —

Яків. Не може бути, щоб Давидова мова не торкалася чоловіка сього; „що єсть чоловік, що пам'ятаєш на його?“ Розсудить слово се: „пам'ятаєш на його“. Звичайно, він не земного нашого роду, коли Бог на його пам'ятає. Наш увесь рід виключений з Його запису. — — Видно, що дивний сей чоловік єсть чужий нашій плоти і крові. — — —

Григорій. Коли б він був земний, тоді яка була б потреба, хто хоче бачити його, дивитися вгору?

Отже тілесного чоловіка скоріше побачиш, як він у землю втопив погляд, аніж витріщився на небесне склепіння. — — — —

Льонгин. Миле зрілище сердечним моїм очам відкривається. ¹⁾ Ось бачу на порожньому шляху в полі котиться панська колесниця, а в їй сидить вельможний пан. З ким же?—З старцем, мандрівником. Вони, сидячи, розмовляють, а перед ними лежить розкрита книга.—Скажи мені, будь ласка, розжуй хоч трохи,—прохає придворний пан-казначей цариці ехтиопської,—чи можеш ти знати, друже Филипе, за якого се чоловіка повідає Ісаія, кажучи: „Як ягня на заклоння ведуть Його, у смирення суд Його взявся, рід же Його хто визнає?— — —

Филип. Яка користь читати з пророків і не розуміти?

Евнух. Як же можна розуміти, поки хтось не навчить мене?

Филип. О, пане! Дійсно, ти не з тих, що нічого не знають. — — — Не думай же, щоб Ісаія величав такими великими словами тлінного якого-небудь чоловіка. Пророк постійний у мові своїй. Не може хвалити того, що недавно гудив. — — Гляньте на світ, повний такими, як ми, людьми, що родяться і вмирають. Чи то ж можливо, щоб пророк про

¹⁾ Тут мається на увазі пригода, описана в Діяннях Апостолів, VIII—Гр. К.

себе або про другого насмілюся сказати: „рід Його хто визнає?“ Хто ж скаже, що рід наш не земля, сіно і тінь? Але проникливе око Ісаїне прозріло у плотській нашій тині особливого чоловіка, що один він тільки й є, і про його гукає: „візьметься од землі життя його“. — — —

Евнух. О, Филипе! Чудеса ти говориш. Ти запалив у мені смертельну жагу бачити того чоловіка. Я про його зроду вперше чую.

Филип. Мій пане! „Кріпка, як смерть, любов“. Та коли величність і краса того чоловіка вище небес і всіх наших стихій піднеслася, то не можна зором своїм бачити його тим, що плазують по землі, повзають по стихіях. Се означає—між мертвими шукати живого і вести се праведне і не повинне Ягня на заріз, стригти мертвеність волосся його, їсти землю і мудрувати про сіно. Така душа, що рухається по землі, не присвячується Господеві Ізраельському і не входить у число святих... — — — Правда, що вся стихійна подлість наче одежа, ними носима: Його ж самого вона й є, і Він у їй всюди. Але не вона єсть Він... І хоч Він у їй, але вище її зостається не місцем, а святинею. — — — І так, пане милий, коли можеш звести сердечне око твоє від подлої натури нашої вгору до ті пануючої святої вроди, то в той день побачиш і

єдиного того Божого чоловіка. Але ніколи розумний зір наш від смерти до життя і від землі до небес не восходить, хіба в той день, „в котрий стихії спалені зруйнуються“. В той день Господній утворюється серце чисте в людині, а в серце вселяється слово се, тайно промовляюче: „плоть—ніщо“. В той час правда, злинувши з небес, і разом возсіявша з землі істина палить і знищує всі стихії, показуючи, що вони суть тільки сама тінь істини. — — — Бачиш, пане мій, що єдина тільки віра бачить дивного того чоловіка, що ми всі—його тінь. Віра єсть око прозорливе, серце чисте, уста відкриті. Вона сама тільки добачає світло, що в темряві стихійній світиться. Бачить, любить і благовістить його. Не бачити його—то сліпота; не чути його—бути аспидом; не говорити про його—бути німим. Віра всю мимотекучу марність, як воду непостійну, переходить, вершить свій вихід воскресенням; очищеним чуттям поглядає на чоловіка, що неприступним світлом сіяє... — — —

Евнух. Отсі думки для мене особливо нові. Ах, я їх давно жадав. Тепер вони довголітню мою жагу задовольнили. Се дійсна вода і купіль--Святе Письмо. Дійсна вода і дух. Старець Филип додав їй духу. Нині що перешкоджає мені охреститися, вмитися, очиститися серцем від лукавства і всіх перших моїх заблудів і сліпоти?

Филип. Дійсно, можна, коли віруєш щирим серцем в нетлінного чоловіка Христа Ісуса. Що ж стоується самого мене,— вірую і те промовляю...¹⁾

Евнух. „Вірую, що Син Божий єсть Ісус Христос“.¹⁾

Ермолай. Дійсно, у тую пресвітлу сторону підносить серця наші небесний наш чоловік і нас, плазуючих долі, сонних і мертвих будить тим громом своїм: „підведіть голови ваші, бо наближається порятунок ваш“. — — — — —

Григорій. Труба світова—Павел наш, настільки вірним серцям милий, скільки аспідам противний. — — — Сей ангел, подібний до блискавиці, невтомно і щиро очищає нам шлях на гору Галилею, щоб нам обновилися духом розуму і одітися в нового чоловіка, сотвореного по Богові у правді і преподобній істині. Він сам уперше почув животворящий голос блаженного того чоловіка близько Дамаска. „Сауле! Сауле! Нащо мене гониш?“ Про сього єдиного мужа і хвалиться: „знаю чоловіка...“ І сим голосом ні трохи не різнить Даниловій музиці: „І се муж один, одітий в одержу льняну“.

(В дальшій розмові наводиться дуже багато текстів з Святого Письма, що свідчать про вічного, духовного Чоловіка. Подаємо лиш останню промову).

¹⁾ Тут кінчається епізод, оснований на переказі Діяній Апостолів.—Гр. К.

Григорій. Свята Біблія єсть позолочена духом труба і маленький світ. У морських водах мови її вся тварь і всяке дихання, як дзеркало уявляється. „Вострубить, як настане молодий місяць“. Але не думайте, що труба ся трубить про стихії. Чи може про сміття сповіщати Бога посвячена труба? Єдиного Господа в ній всяке дихання хвалить. Сонце місяць, зорі, земля, моря, повітря, огонь зо всім, що в їх діється, ведуть до сього: „положи темряву, покров свій“. — — — Ті, що хотять сією трубою проповідувати, нехай співають про єдиного Господа з його світом і з його чоловіком. Нехай мовчить тут усяка плоть чоловіча. — — — Встань, душе моя, не спи на стихіях. Не можна на їх спочити. Вони єсть труд і недуга. А коли звіряєшся на їх, то даєш поживу недугам у серці твоєму день і ніч. Вирви утоплене в порох око твоє. Підними вгору розслаблене тяжкосердіє твоє. Глянь високо, над небесну твердь. Не зливай в однаковість ночі і дня. Бачиш гірке, але єсть ще тут і солодке. Почуваєш працю, зазнай і спокою. При твоїй ночі єсть тут же і ранок дня Господнього. В єдиному місці обоє і в єдиному лиці, тільки не в однаковій чести, і не в тій же природі. Не клади ж недугів у серці твоєму. — — Що то значить класти недуги в серці, коли не те, що мислити і радити в душі своїй, що всього створіння основа єсть огонь, по-

вітря, вода, земля! Ах, нещасна душе моя! Для чого називаєш нікчемну річ твердою основою? Хто осліпив око твоє? Ах, ся сліпота від народження в тебе. Не добачаєш істини, тільки тінь її. Не почуваш, що проходить (минає) світ сей. І не вчора се почалося: проходить що-хвилини. А проте ми бачимо в йому все те, що й раніш було. Тут єсть тайна. „Горе тим, що називають світ темрявою“. Запали блискавицю, о преблаженна природо, і загреми над безоднею душі моєї сим громом: „Нехай буде світло!“ В той час погляну на світ твій, на день твій і на чоловіка твого. В той час буде рука твоя на мені. В розуміннях її наставиш мене, проведеш через стихії, як коня твого, щоб збулося се: „І вийдете, і зрадієте, як бички, увільнені з прив'язи“. Амінь.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК.

Згадаємо тут лиш найважливіші і більше доступні видання.

Мих. Ковальнський. Житіє Гр. Сковороди. Написане 1794 р. Хоч воно довго не було надруковане, а проте ходило в рукописах і ним широко користувались ті, що писали про Сковороду. Се основне джерело для життєпису нашого філософа. Надруковане вперше в „Кіевск. Стар.“ р. 1886 з передмовою Н. Сумцова.

Гр. Данилевській. Г. С. Сковорода. „Украинск. Старина“, 1866 р., X., потім у збірнику творів Данилевського. Широко використана праця М. Ковалівського („Житіє...“) і інших, що спочатку писали про С—ду: Гес-де-Кальве, Вернет, Сяегирев, І. Срезневський. Довгий час ся праця зоставалася найбільше повним життєписом С—ди, джерелом, з котрого черпали популяризаторі. Але сам Г. Данилевський мало був знайомий з творами Сковороди, окрім дрібних байок і пісень.

Ф. А. Зеленогорській. Философія Г. С. Сковороды. „Вопр. философии и психологии“, 1894, кн. 3—4. Тут знаходимо перший поважний розгляд філософії С—ди на основі студіювання його творів.

Сочиненія Г. С. Сковороды, собранія и редактированія проф. Д. И. Багалъемъ. (Юбилейное изд. 1794—1894). Харьк. историко-филологич. общества. Першу частину книги займає критико-бібліографічна праця проф. Д. Багалія з оглядом змісту кожного твору С—ди. Велика збірка листів С—ди. Твори його.

А. Товкачевський. Г. С. Сковорода. Вид. „Життя й Мистецтво“. Київ, 1913. Відбиток з часопису „Укр. Хата“.—Поважний і оригінальний розгляд думок і праці С—ди. Життєпису нема.

Д. И. Багалій. Укр. філософъ Г. С. Сковорода. „Кіевск. Стар.“, 1895, кн. 2 і 6.

Д. Пісочинець. Гр. Сковорода, його життя і діяльність. „Заря“ 1894. Досить самостійна і добра праця про життя, але не про твори.

О. Кудринський. Філософъ безъ системы. „Кіевск. Стар.“ 1898, I—III.

Собраніє сочиненій Г. Сковороды, т. I. Съ замѣтками и примѣчаніями В. Бончъ-Бруевича, Петерб. 1912.

А. Я. Ефименко. Філософъ изъ народа. „Южная Русь“, Петерб., 1905, т. II. *Личность Гр. Сковороды, какъ мыслителя.* Там же.

С. Ефремов. Історія українського письменства. Вид. III, 1917, стор. 111—116.

Сочиненія въ стихахъ и прозѣ Г. С. Сковороды съ его портретомъ и почеркомъ его руки. С.-Петербург., М Д С С С LXI. Видання И. Т. Лисенкова. Видання далеко не повне, в йому не має де-яких важних творів. Між віршами вміщені й такі, що не належать С—ді.

„*Змії Израильскій*“—Г. Сковороди з передмовою В. Леонтовського.—„Труды Полт. ученой Архивной Комиссіи“, IV, 175—187. Цілий сей твір не ввійшов у видання під ред. проф. Багалія; там уміщено тільки початок.

1098-24

Авг 4

Авг 1 34

К-562

Ціна 90 гривень.

h

РЛ
№

6058

Накладом По-
тавської Спілки
Споживчих ТОВА-
риств.

465

Грудень 1919 р.

Кол. С. Ф.